

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr. 2 2009 – 19. årgang

I redaksjonen: Kirsti Lærdal, Finn Bringsjord, Kjell Petter Løhre og Hans E. Næss.

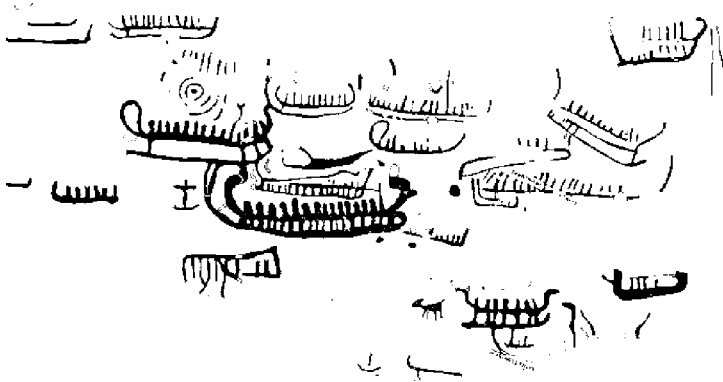
Leder	3
Av Hans E. Næss	
Vesttårnet i Stavanger Domkirke	4
Av Finn Bringsjord	
Gjemt – men ikke glemt	13
Av Erling S. Kielland	
Lystgårder og landsteder syd for sentrum	18
Av Hanne Thomsen og Kari Thomsen	
Redningsselskap for byens «unge syndere»	36
Av Hans E. Næss	

Medlemskap tegnes ved innbetaling av kr. 300,- for enkeltmedlemmer og kr. 450,- for familiemedlemmer. Institusjonsmedlemskap kr. 200,- Beløpet innbetales til konto 3201.25.37300.
Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. www.byhistoriskforening.org
Org.Nr. 984 289 669 ISSN 0806-184X

Byhistorisk Forening Stavanger inviterer til «byseilas»

Turen går til helleristningene på Åmøy,
«ØYA SOM GUDANE ELSKAR»

Onsdag 27. mai kl 19 00
med avreise fra Vågen i Stavanger.

Helleristningsfeltet på Åmøy er det desidert største i Rogaland, ja sågar i hele sørvest-Norge.

Flemming Kryger i Rogaland Fylkeskommune, Kulturseksjonen, vil fortelle om 2008-arrangementet : «Markører i landskap», som var en kunstnerisk fortolkning av helleristningene. Han vil også orientere om planer for tilrettelegging for publikumsbesøk.

En representant fra Arkeologisk Museum Stavanger vil fortelle om innholdet i helleristningene og deres religiøse betydning.

MS Riskafjord frakter oss fra Skagenkaien kl. 19 00, retur med ankomst Stavanger ca kl. 22 00. Turen er gratis for medlemmer.

Ikke-medlemmer betaler kr 100.-

På returen er det anledning til å kjøpe kaffe og vafler til kr. 40.-.

Der er også salg av vin, øl og mineralvann om bord.

Lederens spalte

Nytt på nett

Foreningens nye sesong fikk en pangstart med full hus på foredraget til Thomas Chr. Wyller den 25. mars. Det første nummeret av «Stavangeren» i 2009 var fyldigere enn på lenge. Mens foredrag og tidsskrift er tilbakevendende formidlingstilbud skal nettstedet vårt være den daglige kontakten mot befolkningen. Nettstedet til Byhistorisk forening har omfattende opplysninger om byens historie. Her finner den store basen med historiske årstall, byens kulturhistoriske skilt, oversikt og fulltekststilbud til alle artiklene i Stavangeren fra 1991 og fremover, foreningens program mmm. Dessverre har ikke nettstedet vært fullt oppdatert de siste årene. Foreningen har nyttet profesjonell hjelp til å bedre layouten og gjøre den dynamisk. Det nye nettstedet ble publisert 1. mai. Nå kan «hele verden» oppdatere seg på byens historie via nettstedet. Bl.a. vil artiklene i Stavangeren være oppdatert med alle årganger til og med foregående år. Artiklene vil også være søkbare både på forfatter og artikkelnavn. De byhistoriske skiltene kan søkes på bykart og omfatter også omfattende historisk informasjon om de personer og de lokaliteter som minnes. «Skiltgruppa» har godkjent flere nye skilt som vil bli satt opp i nær fremtid og flere vil komme. Også Stavanger-kartet med pekere på bykart og historier om byens mange foreskjelligartede institusjoner vil bli tilpasset på nettsiden; dette vil skje senere i løpet av året. Nettstedet er tilrettelagt slik at det for fremtiden skal bli lett å endre og supplere alle typer tekster og informasjon. Vi håper at også våre lesere vil gi tilbakemeldinger om nettstedet; styret vil være svært interessert å vurdere tilbakemeldinger slik at en løpende kan justere kvaliteten og formen av formidling. Vi håper også at nettstedet vil øke interessen for foreningen og at det vil bli så lett å melde seg inn i foreningen via nettstedet at nettstedet kan bidra til å øke medlemsskaren. Den nærmer seg 400, men med den lave medlemsprisen og det omfattende innholdet i foreningens aktiviteter burde mange, mange flere unge og voksne få del i all den lødige historie foreningens foredragsholdere og forfattere forteller.

At nettstedet ble fornyet 1. mai har ikke politisk betydning og det var heller ingen maikatt.

Nettadressen er: www.byhistoriskforening.org

Hans Eyvind Næss
3. mai 2009

Vesttårnet i Stavanger Domkirke

Tekst og foto: Finn Bringsjord

Innledning

Grunnsteinen for Stavanger Domkirke ble trolig lagt i 1124. Det er antatt at kirken stod ferdig et ¼ århundre senere. Den hadde da et rektangulært kor med krypt, kirkeskip med sideskip og et vakttårn i vest. På 1100-tallet ble kirkene bygd i romansk stil (rundbue stil).

I 1272 brant Domkirken. Gjenoppbygningsfasen trakk ut til innpå begynnelsen av 1300-tallet. Steinveggene i koret var så ødelagt av brannen at de måtte rives. På den tiden preget den nye gotiske stilarten (spissbue stilen) kirkebygg, og det nye koret ble bygd i gotisk stil. De gamle steinveggene i kirkeskipet var derimot ikke så medtatt av brannen. De kunne derfor beholdes og står der fortsatt i sin opprinnelige romanske sil.

Om alt dette var og er det bred enighet. Derimot har det vært ulike meninger om historien til det gamle tårnet i vest.

Tårngåten

I 1939 begynte arkitekt Gerhard Fisher et nitidig arbeid med å måle og kartlegge Stavanger Domkirke, og i boka «Domkirken i Stavanger» (1964) forteller han om resultatet av arbeidet.

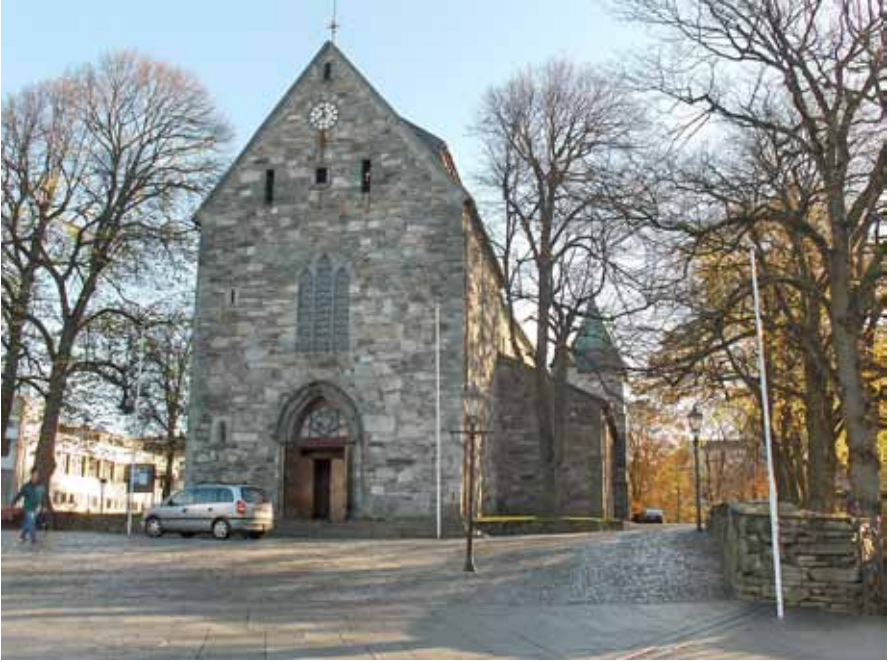
Innledningsvis skriver han at det på slutten av 30-tallet pågikk en livlig meningsutveksling om domkirkens vesttårn. «To syn stod steilt mot hverandre. Mange ville gjenreise et høyt tårn på denne romanske tårnfoten, både for at kirken skulle sees ute fra Vågen - og for at det vakre klokkespillet skulle høres videre utover.

Fra annet – og særlig antikvarisk hold, ble det hevdet at det nettopp var den lange ubrutte mønelinjen som gav kirken dens særlige monumentale karakter».

«Byen var delt i to leirer», skriver Fisher, «og striden var ganske hard – en kunne tilmed høre at noen hørte til en 'tårnfientlig' familie».

*Stavanger domkapittels segl.
Her i avtrykk fra 1385.*

Diskusjonen hadde sitt utgangspunkt i en bok forfattet av kirkehistoriker Oluf Kolsrud m fl: «Stavanger Domkirke. En historisk-arkeologisk utredning» (1933). Han skriver: «Vest for dette skib er et firkantet tilbygg som utvilsomt stammer fra det opprinnelige anlegg. En meget høi romansk bu-åpning forbinder dette rum med skibet. Efter all sannsynlighet har det tjent til **fot for vesttårn**».

Og Kolsrud skriver videre: «Den nuværende store vestportal er kommet til i gotisk tid. Om der også har vært portal i romansk tid, kan ikke avgjøres med full sikkerhet. Sannsynligvis har der, likesom i Værnes kirke, ikke vært nogen utvendig portal til tårnet».

Kolsrud mente at tårnet ble bygd på 1100-tallet som et relativt høyt tilfluktstårn. Brannens herjing i 1272 ødela murveggene i den øvre del av tårnet slik at disse ble revet. Det var derfor bare 6-7 meter av den nederste delen av tårnet, det han kalte «tårnfoten», som ble stående igjen. På

Stavangerkatedralen manglet helt en utsmykket og påkostet vestfasade. Både inngangsportalen og buevinduet over denne, kom først på plass etter brannen i 1272. Før den tid var det her et høyere vakttårn med kompakt steinvegg mot vest.

denne foten ble så tårnet bygd opp igjen til kirkeskipets mønehøyde.

Diskusjonen blomstret da Kolsrud, som en av Norges fremste eksperter på heraldikk, prøvde å vise at man gjennom analyser av bispestolens segl, stempelmerke, kunne skissere hvordan det opprinnelige tårnet hadde sett ut. Men en slik løsning ble i bokas neste kapittel kategorisk avvist av de to andre medforfatterne.

Av «Baglersagaene» framgår det at det tidlig på 1205 var åpnet en dør fra kirkeskipet og inn i tårnbunnen. Birkebeinerhøvdingen Einar Kongsråg var da i Stavanger for å kreve inn skatt. Der ble han uventet overrasket av baglerne. Da Einar så at han ikke kunne komme unna, flyktet han med

Utsnitt av sørveggen. Fargenyansene viser at steinen ikke er hentet i steinbrudd, men er fraktet til Stavangerområdet under siste istid. Merk også en utstrakt bruk av pinning mellom byggesteinene.

fire menn inn i Svithunskirken og opp i «støpulen».

Einar Kongsmågs fire menn må ha verget dora mellom skipet og tårnet med sine liv. For selv om Einar flyktet opp vindeltrappa i nordvesthjørnet var hans skjebne forseglet så snart baglerne hadde trengt seg inn i tårnfoten. Nå kunne de sette fyr på tårnloftet og røyke ham ut. Einar valgte å spare kirken, og kom frivillig ned og overgav seg. Deretter gikk de «fra tårnet og innover i kirken hvor Einar svor ed ved St Svithuns skrin». Men baglerne brøt avtalen, og Einar ble drept straks han satte foten utenfor kirken.

«Etter denne beretningen kan det ikke være tvil om at domkirken i 1205 hadde et tårn i direkte forbindelse med kirkerommet», skriver Fisher. «Det er derfor naturlig nok at det nåværende utbygget i vest ble kalt tårnfoten».

På Fishers initiativ ble det igangsatt utgravninger av grunnen inne i tårnfoten. Resultatet avdekket, etter Fishers syn, den gamle fundamenteringen til det romanske vaktårnet som omtales i Baglersagaen. Og da kalken ble fjernet fra steinveggene i hallen, mente han også å kunne fastslå at murene i hallen var oppført på en helt annen tid enn de romanske murene i kirkeskipet.

Murene i vesttårnet er bygd etter en annen byggeskikk. Mens veggene i kirkeskipet er murt opp av steiner lagt i «skifte-

gang»; noenlunde tilsvarende mønsteret i en vanlig mursteinsvegg, er det ikke gjort forsøk på dette i «tårnfoten», hvor store og små steiner er satt sammen på en svært så usystematisk måte. Mellomrommene mellom steinene er fylt opp med rikelig bruk av kalkmørtel og såkalt «pinning», dvs at små stavformede steiner blir kilt horisontalt inn i den våte mørtelen.

Da enda mer av kalklaget ble fjernet fra veggene, viste det seg at «overgangene» som kunne ses mellom murene i tårnfoten og murene i de romanske kirkeskipet virket lappete og kunstige. Slike overganger får en når en ny mur skal sammenføres med en gammel mur. En må da rive ut steiner av den gamle muren slik at den nye muren kan føyes inn. I ettertid er det relativt enkelt å se at en sammenføring har funnet sted, men det er svært vanskelig å bestemme hvilken mur som stod der først. Det skyldes at byggesteiner fra den gamle muren blir gjenbrukt i den nye muren, og omvendt.

Det virker ikke som om arkitekten brukte mye tid på en slik overveielse. Murene i det romanske skipet var «selvsagt» de eldste.

Fisher mente derved at «tårngåten» var løst: **Det gamle romanske vaktårnet må ha blitt revet etter kirkebrannen i 1272.** Deretter er fundamenteringen blitt utvidet mot

vest slik at det kunne bygges en helt ny, rektangulær, forhall.

«I Magnus Lagabøters fredelige tid hadde **vakttårnet** ut mot sjøen ikke samme viktige oppgave som i borgerkrigstiden. Her var det naturlig å legge hovedinngangen og skaffe mer lys inn i skipet», skriver Fisher og konkluderte med at nå var tårndebatten lagt død; «ingen kunne finne på å gjenreise et romansk tårn over en gotisk forhall. Domkirken fikk beholde sin lange ubrutte mønelinje».

I Fishers «beviskjede» er det også et poeng at romanske tilbygg oppføres med kvadratiske grunnflater. Han er følgelig oppsatt på å bevise at det romanske koret og det romanske vakttårnet opprinnelig var kvadratiske.

I et vedlegg til boka, datert juli 1967, må han likevel vedgå at koret har hatt «samme form som det gotiske, og at det eldste koret altså har vært rektangulært». Hans «påvisning» av at steinsettingen i tårnbunnen passer nøyaktig til et kvadratisk romansk tårnfundament, bygger, etter mitt syn, på et enda svakere grunnlag. Steinsetting i tårnbunnen viser bare at tårnet ble bygd innbruddsikkert. Det var og er et «must» i alle tilfluktstårn.

Hvorom allting er; et større vakttårn på flere etasjer ble nesten alltid bygd rektangulært. Den innvendige bredden måtte avpasses etter den tilgangen byggherren hadde på bærekraftige, malmfylte eikebjelker. Råtebestandighet var svært viktig da det var vanskelig å unngå at regn slo inn i den tids vakttårn.

Omtrent samtidig med at Fisher tilsynelatende løste byens «tårngåte», kom verdenskrigen til Stavanger, og all diskusjon stilnet. Nå var det om å gjøre å dokumentere byggets konstruksjon og detaljer slik at det eventuelt kunne gjenreises etter tyske bombeangrep.

Løste Fisher «tårngåten»?

Selv gir jeg Gerhard Fisher rett på ett punkt: Kirkeskip og forhall kan ikke være reist samtidig. Til det er byggeskikkene altfor ulike.

Men etter mitt syn skaper Fishers løsning av «tårngåten» flere spørsmål enn svar. For hvis det var slik at hele tårnet ble revet til grunnen etter brannen for å gi plass til en ny gotisk forhall, er det merkelig at den ikke ble bygd etter samme byggeskikk som i det gotiske koret.

I koret er steinene murt i en markant skiftegang. Rent byggeteknisk er det derfor et like stort «stilbrudd» mellom forhall og kor som mellom forhall og skip. Byggeskikken tilsier derfor at tårnfoten verken er bygd på 1100-tallet, som Kolsrud antok, eller på 12-1300-tallet som Fisher mente.

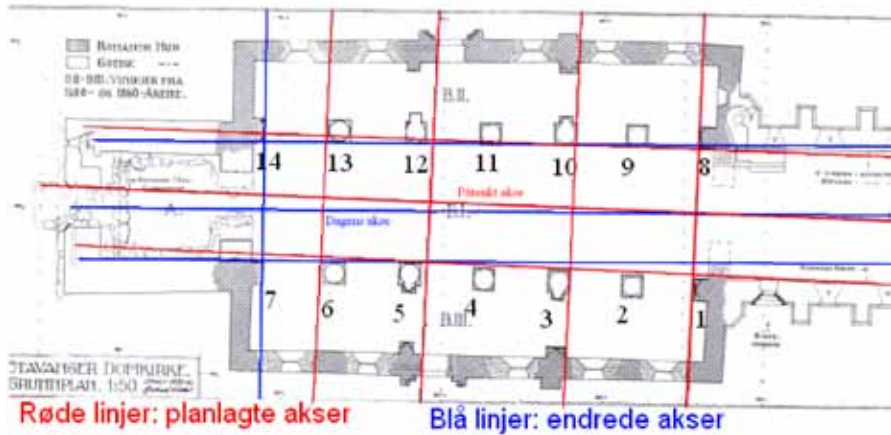
Fisher forsøker heller ikke å gi svar på hvorfor murene i «forhallen» er tre meter tykke. Det er vanskelig å finne noen logisk grunn for at murveggene i «forhallen» måtte være dobbelt så tykke som murveggen i resten av kirken. En murtykkelse på 1,5 m var og er, mer enn rikelig for et klokketårn. Den doble veggtykkelsen «stjeler» tretti kvadratmeter av innvendig gulvplass i forhallen.

Det som likevel skriker en mest i øynene, er at byggmesteren som oppførte sørveggen på forhallen, ikke klarer å treffe sørveggen på kirkeskipet. Veggen blir oppført en alen for langt mot sør. Forhallens nordvegg treffer heller ikke kirkeskipets nordvegg. Men her er «bommerten» bare på 10-12 cm. Loddspor og øyemål var alt som skulle til for å unngå slike åpenlyse «blemmer».

Det er egentlig lett å forstå hvorfor arkitekten unngår å forklare disse anomaliene. De lar seg ikke forklare ut fra Fishers løsningen på tårngåten.

Løsningen på «tårngåten»

Oluf Kolsrud må ha rett i at dagens tårnfot er nedre del av det «vakttårnet» som omtales i Baglersagaene. Og Fisher har rett i at vakttårnet ikke kan være oppført samtidig med det romanske kirkeskipet. **Løsningen på tårngåten er at vakttårnet ble oppført en god tid før Domkirken ble påbegynt.**

Fishers tegning av kirkens grunnplan avslører at kirkens akse er endret under veis.

Men viss dette er løsningen, hvordan kan en da forklare at **kirkeskipets byggmester** «bommet» med en alen på tårnet? Kunne han ikke strekke en snor, eller sikte med øyet, når han stilte opp bærepilarene for sørveggen i kirkeskipet? Selvsagt kunne han det. Hans forutsetning må derfor ha vært at det profane vakt- og tilfluktstårnet skulle rives! Bare da kunne han gi katedralen en skikkelig vestfasade.

En nærmere studie av byggeprosessen viser da også at det var slik det gikk til. Beklageligvis er det litt omstendelig å nøste opp det sporet, men det får heller våge seg. Vi tar utgangspunkt i Fishers nøyaktig oppmålte grunnplan, gjengitt i illustrasjonen nedenfor.

Det regnes som sikkert at **veggene i det romanske koret** var de første som ble reist i det nye kirkebygget. Arbeidet med kirkeskipet kunne først ta til når østveggen, korveggen, var på plass. Da fikk søylene 1 og 8 noe å «lene ryggen mot» slik at de kunne motstå presset fra de romanske rundbuene. Deretter har de søylene som bærer sørveggen i hovedskipet etter hvert blitt hugget til og satt på plass.

Søylene som er nummerert fra 1 til 5 står på en rett rød linje som går **vinkelrett** ut fra korveggen. Denne linjen må være en parallell til den påtenkte midtaksen i skipet. Også søylene 8, 9 og 10 på nordveggen er trolig satt opp etter en tilsvarende parallell linje som går **vinkelrett** på korveggen. Men så har byggmesteren mottatt stoppordre. **Planen blir endret;** det gamle vakttårnet skal likevel ikke rives.

Byggmesterens store problem blir da å få hovedskipets yttervegger til å stemme med tårnets yttervegger. Men på sørveggen er det bare søylene 6 og 7 som gjenstår, og det er for få. Selv om han «vrir» veggen sørover så godt det lar seg gjøre, treffer han tårnveggen en liten alen for langt mot nord.

På hovedskipets nordvegg kan byggmesteren endre retningen på søylene fra 11 til 14, så der går det mye bedre. Der ender han opp en håndbreidd for langt mot nord, og det fikses senere til ved «å spisse inn» yttersiden av muren.

Det målbare resultatet av endret retning på søylekolonnene, er at avstanden mellom søyle 7 og 14 er redusert med en liten alen i forhold til avstanden mellom søylene 1 og 8.

Hva grunnen var til at biskopen valgte

å beholde det gamle tilfluktstårnet, vet vi ikke. Kanskje var det etter press fra kongen som forlangte at byen fortsatt måtte ha et vakttårn? Eller var det noe så prosaisk som at pengekassen var tom? Uansett må det ha vært en tung avgjørelse for biskopen. Nesten alle andre katedraler fra denne tiden har en skikkelig påkostet og utsmykket vestfasade. I Stavanger manglet dette helt.

Byggeskikken tilsier at tårnet må være bygd lenge før kirken ble påtenkt. Mest sannsynlig er det vel da at det ble reist i Erling Skjalgsons storhetstid tidlig på 1000-tallet. Det var solid steinsatt i basis slik at «ingen» kunne grave seg inn eller ut. De over tre meter tykke murene skjuler en innvendig vindeltrapp i nordvesthjørnet. Trolig har tårnet vært så høyt at vaktten har hatt fri sikt til den gamle militærleiren på Husebø. I det minste har de hatt direkte kontakt med vaktpostene på Ulsnes og Prestestø som vokter innløpene til Fjelbergsundet. Fra tårnet kunne så «hundvoka» alarmeres med røyksignaler eller ild.

(Fjelbergsundet var det sundet som i tidligere tider gikk mellom Buøy og Hundvåg, inkludert Bangavågen og Galeivågen).

Opprinnelig hadde tilfluktstårnet kun en liten, smal inngangsdør som var plassert høyt oppe på nordveggen, slik at en var avhengig av stige for å komme seg inn og ut. Spor etter denne døra er trolig å se i den relativ store, «sjalusidekte» gluggen oppe på nordveggen. At vindeltrappen inne i det nordvestre hjørnet av muren slutter nær ved denne gluggen, indikerer at dette var tårnets gamle hovedinngang.

(Se Fisher Pl. II og Kolsrud Pl. D og Våbenhus / Vindeltrapp i «Tabellariske summarium»).

I underkant av den gamle døråpningen oppe på nordveggen, vel en meter nedenfor dagens gluggåpning, var det lagt ut sju meter lange nord/sørgående gulvbjelker av eik som var faset dypt inn i murveggene. Under brannen i 1272 må disse gulvbjelkene ha brent så kraftig at kalkmørtelen i

Skipets sørvegg «bommer» på tårnets sørvegg med 40-50 cm. Dette førte også til at takvinkelen over tårnet måtte endres. (På 1800-tallet hadde kirken samme takvinkel, men da stakk taket lenger ned på tårnets sørvegg. Resultatet var en skeiv gavlspiss i vestfasaden).

Skipets nordvegg er «spisset» slik at den treffer tårnet. Dermed beholdes samme takvinkel på nordsiden.

muren rundt bjelkeinnfasingene smuldret opp. Følgen var at tårnets sør- og nordvegg måtte rives over dette nivået. Denne overgangen fra tårnfot til «nytt» murverk, ses

Overgangen fra gammelt til nytt murverk, avslører brannens herjing med vakttårnet i 1272. Her fra sørveggen.

fortsatt tydelig på tårnets yttervegger, omtrent i samme høyde som takinnslaget over sideskipene.

Tårnets østvegg, veggen mot kirkeskipet, ble angrepet av flammehav fra to sider. Den fikk en hard medfart under brannen og måtte rives ovenfor dagens orgelgalleri. Vestveggen var derimot intakt nesten opp til dagens urskive. (Fisher Pl. IV og Kolsrud Pl. F2).

Døråpningen nede mellom tårnet og kirkeskipet kom vel på plass en gang ut på slutten av 1130-tallet. Dette må ha vært gjort etter et framforhandlet kompromiss mellom biskop og kongemakt. En døråpning i tårnbunnen medførte at tårnet mistet sin rolle som effektivt **tilfluktstårn**. For en dør kunne alltså brytes opp, og fra tårnbunnen kunne tårnet lett antennes. Fra den

tid av var tårnets militære status redusert til **vakttårn**.

Jfr Baglerssagaens skildringer av tildragelsen med Einar Kongsmåg, og det to år senere overfallet på birkebeinerhøvdingen Peter Støyper. Peter var til messe i Domkirken da baglerne, i tykt snødrev, rodde gjennom Fjelbergsundet og inn til Østervåg.

Men Peter reddet livet fordi han tok beina fatt og løp bort fra kirken.

Oluf Kolsrud antydte at den profane tårnfoten kan ha fått en sakral funksjon som «dåpshus» etter brannen. Det virker meget sannsynlig, spesielt hvis en antar at det opprinnelige dåpskapellet, baptisteriet, som en ren nødløsning, ble innviet til kirke under gjenoppbyggingsfasen. Mariakirkens nære plassering utfor allmuens hovedinngang, nordportalen, indikerer at det lille gudshuset var brukt som dåpskapell.

(Døpefonten var i senere århundrer plassert like innfor Nordportalen).

Det mest berømte baptisteriet, Battis-

tero di San Giovanni, ligger foran vestfasaden, hovedinngangen, til il Doumo i Firenze. Det åttekantede, romanske kapellet, som var ferdig bygd i 1128, er mest kjent for Lorenzo Ghiberti's bronserelieffer på «Porta del Paradiso». Relieffbildene, som gjengir bibelske scener fra Det nye testamentet, blir regnet som forløpere til renesansen.

En annen forklaring på gåten om hvorfor en kirke var plassert bare tolv meter fra katedralen, er selvsagt at den allerede lå der før Domkirken ble påbegynt.

Selv om kildene er tause om dette, er det sannsynlig at Stavanger hadde en kirke allerede tidlig på 1000-tallet. Erling Skjalgsos minnekors taler for det. Korset ble reist her i byen av Erlings prest. Han må vel ha hatt en kirke og en liten «menighet»

rundt seg? Et kristent innslag i markedsbyen, må være god nok grunn for at Erling også bygde et sikkert tilfluktstårn ved siden av kirken.

Og hva så?

Vi har prøvd å lytte til steinenes tale. Det er ikke lett. Mye kan være oversett eller tolket feil. Konklusjonen vil likevel entydig være at katedralen er bygd i tre ulike tidsepoker. Dette må være en uheldig berikelse for katedralens antikvariske og kirkehistoriske verdi. Og hva så?

Det er vanskelig å imøtegå Fishers syn på at domkirkens monumentale karakter vil bli ødelagt ved bygging av et høyere Vesttårn. Domkirken er fin slik den er.

Mariakirkens plassering foran nordportalen, allmuens inngang, kan tyde på at den var bygd som dåpskappel. Eller var det her Erling Skjalgsos bygde sin kirke i Stavanger?

Men «tårnfoten» bør likevel bli anerkjent og omtalt for det den er; nedre del av Stavangers eldste bygning.

Endelig svar på vesttårnets alder får vi kanskje først etter arkeologiske utgravnin-

ger i «tårnfotens» basis, eller ved en nitid leting etter (forkullede?) bjelkerester i de gamle murene. Det må være vel verd å gjøre et forsøk, for tårnets alder er byens alder...

Tårnbyen framfor noen er San Gimignano i Toscana. Av de 75 tilfluktstårnene som engang prydet byen, står 15 fortsatt. Det var ikke bare Medici-familien i Firenze som svingte seg opp på den lukrative ullhandelen.

Gjemt – men ikke glemt

Erling S. Kielland

Gamle stavangeraviser forteller byhistorie

Vi fortsetter vår leting etter «nyheter» i Stavanger Amtstidende og Adresseavis» fra året 1845. Fra en by der vi nok hadde gjenkjent Breiavatnet, Vågen, Domkirken, flere sentrumsgater og noen andre steder og bygninger – men som i det store og hele likevel ville vært nokså fremmed og ugjenkjennelig for våre øyne. Også terrenget byen var bygget «inn i» var på mange måte forskjellig fra i dag. Det var brattere og mer ulendt. Som på Skagen - og Strandensiden f.eks., der terrassehager var skåret inn i de steile skråningene mellom sjøhusene og våningshusene høyere oppe. Senere tids bebyggelse og gateutbedringer har utjevnet og «nedslipet» mye av den landskapstopografien som i tidligere tider preget Stavanger.

Men tilbake til byens innbyggere. Ville vi kjenne dem igjen på mangt og meget du og jeg er opptatt av i dag? Hvilke nyheter kom på trykk dette året? Her er noen...

Ulykker var heller ikke den gang fremmed for byens innbyggere. Mens biler ofte er innblandet i dag, kunne hestekjørerøy ha skyld den gang. For selv om hestekjerrerne ikke var særlig breie, sperret de for fotgjengere i de smale gatene.

-Stavanger, 21de April. I forrige Uge døde et Barn heri Byen paa en ynkelig Maade. Det havde faaet fat paa en liden Flaske med Vitriololie, som en Bonde uforsigtigen havde hensat i sin Kjerre, og gaaet fra. Uagtet Barnet kun skal have drukket ganske lide deraf og Lægen øieblikkelig blev hentet, var dog Virk-

ningen af den nydte Dosis saa voldsom, at det døde allerede paafølgende Dag. ---- Den Uskik, at der ofte staaer Hest og Kjærre paa Gaden, uden at Eierne er nærværende, forekommer os at burde afskaffes; om det end ikke oftere skulde indtræffe, at et Menneskeliv derved gaar tabt, saa hører det dog neppe til god Orden, at vore smale Gader spærres av Bondevogne, som Fodgjængere undertiden

Stavangerterrenget var midt på 1800 tallet betydelig mer ulendt enn nå. Fremkommeligheten ble derfor ofte dårlig i de smale og krokete gatene.

selv maa kjøre tilside, for at komme frem. Man kan vel haabe, at Noget bliver foretaget, for at den her paapegede Uskik kan blive afskaffet.-

I 1845 sto fremdeles det første vaktårnet, bygget i 1658, på Valberget. Tårnet var åttekantet og bygget av tre på et steinfundament. Den første tiden hadde det funksjon som vaktårn mot fiendtlige engelske skip. Men allerede 1690 hører vi om en fast ansatt vekter med ansvar for brannvarsling. Etter hvert ble vekterordningen utvidet til et tårnveker med permanent plass i tårnet, og gatevekere som patruljerte omkring i byens gater. Her sang de sine vekters om vær og klokkeslett og så etter at ikke «ild var løs» i de trange gatene.

Et nytt Valbergtårn ble tatt i bruk i 1853. Men da Stavanger i 1866 fikk eget brannvesen, ble tårnets betydning for brannvarslingen etter hvert redusert. Den siste vekteren i Valbergtårnet, Tobias Sandstøl, sluttet i 1922.

De gamle vektersene hadde ofte vakre og salmeliknende vers. Her et lite eksempel:

«Nu skrider Natten sorte, Og Dagen
stunder til,
Gud, lad dem blive borte, Som os
bedrøve vil !
Vor Klokke er slagen Tre.
O Fader from, Til Hjælp os kom,
Din Naade os betee !»

Stavanger, den 14de Mai. *Da der nu er en Vægter tilstede i Valbjergtaarnet ogsaa om Dagen, saa vilde det formeentlig være hensigtsmæssigt at lade ham ringe ved Arbeidstidene, nemlig Kl. 5 – 8 - 12 – 1 - 5 – og 7, ligesom det uden tvivl var bedre om han istedetfor at raabe Klokkesletter, hvilket Ingen, uden de Nærmestboende kan høre, tilkjendegav Timeantallet ved at støde i et horn, der vilde kunne høres over en stor Deel af Byen. Saafremt Nyttien af disse Foranstaltninger erkjendes, saa kunde man maaske haabe at se samme iværksatte.-*

Bybranner medførte sorg og fortvilelse for mange. Brannvekerne hadde en viktig oppgave.

Avisene gir oss også innsyn i hva folk pratet om rund middagsbordet og ellers når de møttes på byen. Tema som været, ungdommens oppførsel og ordensmaktens framferd, var og er alltid dagsaktuelle.

Her kommer noen smakebiter, og vi starter med de unges manglende oppdragelse.

Stavanger, den 26de Marts. *Man hører jevnlig Klage over den Uorden, der hersker i vor Kirke under Gudstjenesten, og disse Klager ere vistnok ogsaa vel grundede. Medens Præsten staar paa Prækestolen løber Børn uophørlig ind og du af Kirken, spadserer op og ned af Gulvet og forstyrre paa anden Maade Menighedens Andagt.*

Vi haabe, at man med det Snarest søge at træffe Foranstaltninger, som kunde raade Bod paa dette Uvæsen, der især hersker paa Confirmationsdagene, da Støien

og Uorden ialmindelighed er saa stor, at det ikke er Spor af den Høitidelighed, som paa denne Dag burde være tilstede i end høiere Grad end ellers, uagted Gudstjenes-ten vistnok altid burde foregaae med Høitidelighed. Da vi nu have omtalt Sagen, saa kunde man maaske haabe at de nødvendige Foranstaltninger inden Søndag blive truffet til at forebygge den Uorden, som man vel imodsat Fald maatte gjøre sikker Regning paa.

Været optok stavangeren da som nå. Men mens vi mottar fremtidsvarsler, måtte man den gang holde seg til været som hadde vært.

Stavanger, den 30te Juli. *Efterat vi i en 8 Dagers Tid havde havt det smukkeste Veir med temmelig sterk Varme, indtraadte i Slutningen afforrige Uge en Forandring i Veirliget. I Mandags begyndte det sterkt at regne, hvilket siden har vedværet, og er til stort hinder for Højbjergningen, der begyndte for en 14 Dage siden. Høøsten vilde iaar blive god saafremt Veiret tillod snart at faa det under Tag. Også Agrene staa godt og love et rig Udbytte.*

Her er en noe lenger notis som sikkert ble lest med stor interesse av abonnentene av «Amtstidende» og siden kommentert på byen. En sjømann fra Stavanger var brutalt revet ut av sin egen seng i Altona, og kastet i fengsel mistenkt for bruk av falske penger. Skipets mannskap ble også truet med pryll!

(Altona er i dag en bydel i Hamburg i Tyskland. Men den var fram til 1864 egen by i Holstein, og en del av kongedømmet Danmark. Byen var en svært viktig havneby for danskene, og den hadde stadig anløp skip fra Norge og Stavanger. Tusenvis av sildetønner og annet stykkgoods ble på 1800-tallet losset der).

Stavanger, den 2den Juni. *Capt. Rosen-vold, Fører af en her hjemmehørende Jagt, fortæller, at i Altona, hvorfra han for et Par Dage siden retournerede, blev S. Laland herfra, der var med ham som Passageer og*

forsynet med Pas, tidlig om Morgen den 15 Mai, udrevet af sin Seng af to Politibetjente og slæbt i Fængsel, uden at han var sig bevidst at have begaaet Noget, der kunde give Anledning til en sliq Medfart. Efterat dette var skeet, indfandt Politibetjenterne sig etter om bord for at undersøge Lalands Tøi, men da de Intet fandt, befalede de den Mand, der i Skipperens Fravær modtog Lasten, som bestod af Stykkgoods, at følge dem med sit Tøi i Land, og truede saavel ham, som det øvrige Mand-skap med Prygl af deres medhavende Stokke, hvis de vovede at gjøre mindste Modstand. Capt. Rosenvold gik, saasart han erholdt Underretning om Tildragelsen strax hen til den norske og svenske Consul, for ved dennes Hjælp at faa den røvede Mand tilbage, men Consulen svarede, «at han Intet kunde gjøre, før han fik sin Rapport fra Politikammeret, om hvori Mandens Brøde bestod.» Denne (Laland) ankom imidlertid strax efter Capitainens Tilbagekomst fra Hamburg, og forklarede da, at man paa Politikammeret havde gjort ham endel forblommede Spørgsmaal om Ting, som vare ganske fremmede for ham, og da han Intet kunde svare paa samme, havde man ladet ham gaa. Af Forsigtighed skulde dog en Politibetjent følge ham, hvilken ved Ankomsten om bord anmodede Capt. om at indfinde sig paa Politikammeret, hvor han paa det nøieste blev udspurt angaaende bemeldte Laland, hvem man mistænkte for at have i Altona for 7 a 8 Maaneder siden sat falske Penge i Circulation, og hvorfor man nu vilde straffe ham. Paa Capt's Forsikring om, at han intet andet end Godt vidste at fortælle saavel om ham som om hans Familie her i Stavanger, blev han frigiven. Det kunde vel ikke været formeget om den norske Consul havde udvirket en passende Erstatning for Laland, samt en fyldestgjørende Opreisning for den Tort, man havde tilføiet ham. Vi antage endogsaa, at dette havde været Consu-lens Pligt.

Vår- og høstmarkedene var viktige begivenheter i byen. Men også det såkalte «St. Hansmarkedet» ble godt besøkt av sel-

gere, og av et blandet publikum som ofte bare var tilskuere til det fargerike livet som utfoldet seg på byens torv. Vi lar T. Stav-
nem, som selv var unggutt på denne tiden, fortelle litt om markedslivet. (Fra boken: «Optegnelser vedkommende Stavanger Fortid», 1906).

«I Markedsdagene var der ellers Liv paa mange Hold, og der myldrede av snart alle Slags Handlende. Saaledes sad Salgskornerne ved sine Borde især på Torvet, i Øst-
ervaag, paa Timianstorvet og flere Stader og falbød sine Varer, der fornemmelig bestod i Pandekager, Bagværk, Kaffe, haard-
kogte Æg.

Gjøglere og «Kunstmagere» saasom Bajadser og Linedansere infdandt sig, og gjorde sine Kunststykker eller fremviste sine Rariteter.

- Endel af de større Kjøbmænd havde indredet paa sine Sjøhuse eller Boder Logisstuer, hvor Bønderne under sine Byreiser kunde erholde frit Husly mod at tage sine Varer hos dem. - Markedstiden, der skulde tjene til Hand-
lens Fremme, var dessverre en sørgelig Tid, hvorunder der forfalt meget Fylder og meget Raaskab:

Jakter og jekter fra Stavanger seilte ofte til Østersjøen med sild og stykkgoods.

- Det faatallige Politi havde saaledes sin fulde Hyre med at holde nogenlunde Skikk og Orden.»

Nedenfor ser vi i notisen om St. Hansmarkedet at redaktøren er noe indignert over bondestandens økende interesse for kjøp av luksusbetonte varer. De burde heller beholde sin «tarvelige og simple Levemaade». Hør bare:

Stavanger, den 25de Juni. St. Hansmarkedet var ogsaa iaar talrigt besøgt, men derimod skal Vareomsetningen have været meget mindre end i de foregaaende Aar. Da Aarsagen hertil maa for størstedelen søges i Pengemangel, saa kan denne ogsaa undertiden ansees som et Gode, da de Slags Varer, som Bonden hovedsagelig pleier at kjøbe paa dette Marked, er Manufacturvarer og en Mængde Overflødhedsartikler, som han nu af Mangel paa Penge tildeels maa finde sig i at undvære. Og det er vistnok bedre at den norske Bonde vedligeholder sine Fædres tarvelige og simple Levemaade end at venne sig til Luxus og Overdaadighed, som er bleven saa almindelig i vor tid, og hvoraf han nu er paa god Vei til at blive smittet.-

I dag vil nok mange tolke dette som en «moralpreken» som mest forteller om klasseforskjellene på denne tiden.

Skolebekken rant fra en dyp bukt nord-øst i Breiavatnet ned til utløpet ved Jorenholmen. Det var et åpent bekkeløp frem til ca 1860. I forbindelse med opparbeidelsen av Kongsgaten ble en betydelig del av bukten fylt igjen og bekkeløpet delvis gjenlukket. Opprinnelsen til navnet «Skolebekken» er trolig at bekken «lånte» navn fra den gamle skolebygningen fra middelalderen som lå mellom bukten og Domkirken.

Bekken var også en eldgammel grense mellom byen og omlandet i sør, og ved broen like ved Breiavatnet sto den såkalte «konsumpsjonsboden». Det var et tollsted der tilreisende selgere måtte betale avgift for varene de ville omsette i byen.

Langs Skolebekken lå det flere fargerier som var avhengige av rennende vann til virksomheten.

Stavanger, den 23de Juli. Vi tillade os at opfordre Politiet til snarest mulig at foranstalte Skolebækken rensed for den Mængde Ureenligheder hvormed den er opfyldt, da de usunde Dunster, som opstige deraf let kan forarsage Sygdom blant de Omkringboende. Vi antage, at Eierne af de nærliggende Garverier, hvorfra denne Ureenlighed kommer, bør bekoste Rensningen, og vi formode, at de hellerikke ville vægre sig herfor, da de unægtelig

Markedene på forsommer og høst skapte liv og røre i bysamfunnet – men også forargelse.

have stort nytte af Bækken. Men enten nu disse kunne tilpligtes at betale Omkostningerne eller ikke, saa er det aldeles nødvendigt, at bemeldte Foranstaltning iværksettes med det allerførste.-

Vi kan konstatere at miljøvern var diskusjonstema allerede på 1800-tallet, og at ansvaret for overtrampene – da som nå – ble lagt på forurenser.

Lystgårder og landsteder sør for sentrum

Av Hanne Thomsen og Kari Thomsen

I denne artikkelen ønsker vi å se på Stavangers landsteder de siste par hundre år slik de fulgte utviklingen av nye kommunikasjonslinjer som vei og jernbane. Vi har forsøkt å konsentrere oss om de eiendommer som fremdeles eksisterer og har lagt størst vekt på eiendommer på Gausel som er de vi kjenner best.

Oppfatningen av avstand har forandret seg sterkt med utviklingen av kommunikasjonsmidlene. Vår far, Per Thomsen, som var født i 1905, fortalte at han som barn hadde en eldre kusine bosatt på Egenes. Hun og hennes familie dro på landet hver sommer, med et kjerrelass fylt av madrasser og husgeråd, pluss pige. Der oppholdt de seg i seks uker uten å dra til byen. «Landet» var et gårdsbruk på markene opp mot Vålandspibå.

Da far giftet seg med Vålands-jenta Ruth Øverland i 1936, holdt hennes venninner avskjedsselskap for henne. Hun skulle jo flytte fra byen. Til hvor? Til Gausel.

I dag har atskillige Stavanger-familier feriested i Spania.

Det veiløse «landet»

Et stykke ut på 1800-tallet var sentrum av byen Stavanger konsentrert om et lite område rundt Vågen. Bygrensen i nordvest var sør for Sandvigå der Konserthuset nå skal reises, i vest langs dagens Løkkevei, i sør ved Breiavatnets nordre strand og i øst langs Skolebekken, omtrent der Klubbegaten nå går, og så i bue rundt høyden der Petrikirken ligger i dag.

I 1815 hadde byen vel 800 bygninger av alle slag, og det var fremdeles ubebygde grunn innenfor bygrensen. Siden Stavanger fram til da hadde vært en utpreget sjøfartsby, var det viktig for de næringsdrivende å bo nær stranden, helst i tilknytning til sjøhusene. Vågen og etter hvert de andre strandkantene nordover og rundt Holmen ble tett bebygget. Åpne marker og hager ble fortettet.

De store handelsfamiliene bodde i større bygårder i forbindelse med næringsdriften som var sjørettet. Så å si alle varer kom og dro sjøveien. Byen hadde ingen regelmessig skips-forbindelse med andre byer, og posten fra hovedstaden København kom med rytter over Jæren en gang i uken.

På platået vest for Vågen lå Egenesmarkene, som kong Kristian 4. i 1609 hadde gitt til byen som eksersérplass for borgerne. Disse ble også brukt som sommerbeite for byens kveg.

I 1771 foreslo byfogd Søren Schiøtz at disse markene skulle utmåles i løkker og bygles bort. Schiøtz selv kjøpte. Det gjorde også hans utvidede familie, inklusiv familien Kielland.

To brødre Kielland bygget raskt en lystgård på HolmeEgenæs. Deler av denne ble skilt ut til lystgården Ledaal som ble anlagt i 1801-03 av den ene brørens sønn, Gabriel Schanche Kielland. Både HolmeEgenæs og Ledaal ble drevet som store herregårdsbruk, mens eierne nyttet stedet til forlystelse om sommeren.

I første halvdel av 1800-tallet ble det

reist en del nye lyst- og landsteder i Stavangers nære omegn. Det kan være flere grunner til dette, det ble etter hvert trangt om plassen rundt Vågen og derfor vanskelig å utvide eksisterende boligdel av næringsbyggene. Lite effektiv vannforsyning og dårlig eller ingen renovasjon og kloakk må ha gjort sentrum lite trivelig i sommervarmen.

I tillegg til gleden ved å komme ut av byen og finne frisk luft, rent vann og armslag, var det også økonomisk fordelaktig å skaffe seg eiendom utenfor bykjernen. Investering i jord ga en helt annen sikkerhet enn risikobetonte næringer som fiskebruk og skipsparter. Ved oppdyrking kunne den også gi inntekter – og like viktig – økt forsyning av ferskmat til småbyen. Mye av det som etter hvert skulle bli land- eller lyststeder for byens overklasse, begynte ved at byens velhavende borgere kjøpte jord for oppdyrking. Senere ble de forsynt med våningshus for eieren i tillegg til driftsbygninger for forpakteren, husdyr og avling.

Hvor dro så de velstående hen? Hvilke transportmuligheter hadde de for å forflytte seg mellom helårsboligen og sommerboligen?

Bortsett fra føttene var båten det mest egnede transportmiddel. Da byfogd Schiøtz i 1822 bygget sitt landsted på Sølyst, kunne han enkelt dra med båt dit fra vinterboligen i Vågen. Han anla en stor slått park her, etter hvert også hagebruk og verksted. (Hans Leganger Reusch: Fra Sølyst. Tilhører Ledaal, Stavanger Museum).

Ledaal og HolmeEgenæs er alt nevnt, de lå i gangavstand fra sentrum, i tillegg hadde Kiellandfamilien vogn og det må ha vært mulig å nytte den opp på vestre plattform. Også i gangavstand, nord for sentrum, hadde sønn av den kjente treskjæreren Andrew Smith, Laurits Andersen Smith, tidlig på 1700-tallet bygget seg et landsted «Blidensol». Etter hvert brukte familien det som helårsbolig. Utover 1800-tallet ble den store eiendommen rundt huset stykket ut til tomter for den raskt voksende sildebyen, det som etter hvert ble til «Gamle Stavanger».

Sorenskriver Eiler Hagerup Schiøtz, svigersønn av Gabriel Schanche Kielland på Ledaal, bygget seg i 1822 lysthus og sommergård på holmen Sølyst, øst for Kjerriholmen. Holmen het opprinnelig Litle

Kvitsøy, men fikk navnet «Sølyst» i pakt med stedets nye funksjon som et lyststed. Schiøtz ønsket seg en bolig utenfor tettbebyggelsen rundt Vågen, og oppga brannsikring som viktig grunn. Ca 1860 ble «Sølyst» solgt til familien Sømme og ble helårsbolig. Store deler av holmen er siden blitt solgt til boligtomter og næringsvirksomhet, men de sentrale deler av lystgården «Sølyst» er fremdeles et vakkert syn i Stavangers havnelandskap.

Residerende kapellan ved Domkirken (og senere morfar til Alexander Kielland), Alexander Lange, hadde hytte i strandkanten av Breiavatnet, omtrent der jernbanestasjonen ligger i dag. Han hadde brygge ved Kongsgård, og brukte robåt over Breiavatnet når han på 1820-tallet skulle dra fra hus og jobb i byen til hytten sin «på landet».

Sorenskriver Eiler Hagerup Schiøtz var svoger til kapellan Børge Petersen som eide en gård på østsiden av Breiavatnet,

Cathrine Hermine Kille: Stavanger. Hun var i Stavanger i 1805 og har der trolig kopiert et maleri av Scheel fra 1791. Den nye, flotte Postveien eller Ladegårdsveien bølgjer mot oss på østsiden av Breiavatnet. (Fra Dreyer bok: Byen i billedkunsten).

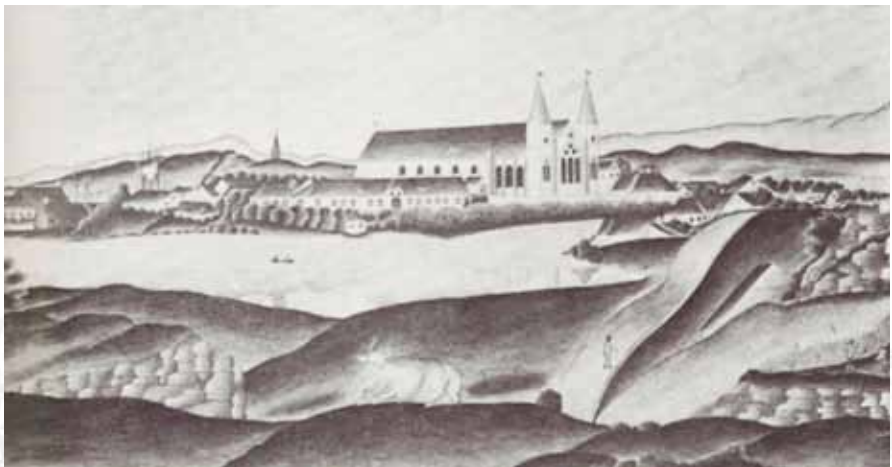
på Steglebakken. Hans nevø, fogd Daniel Schiøtz, bygget i 1828 et nytt byhus i Laugmannsgaten nord for Domkirken og brukte samtidig Steglebakken som landsted. Senere bygget han gårdshuset om og ga det navnet «Charlottenlund». Dette var utenfor bygrensen, men han og familien kunne benytte den nye Ladegårdsveien på østsiden av Breiavatnet, den som i dag heter Kongsgaten, for å komme til sommerstedet sitt ute «på landet».

Landet sør for dette hadde fram til 1800 vært mer eller mindre utilgjengelig for byens folk.

Postveien åpnet Jæren

Det var dårlig stelt med veier sørover fra Stavanger før ca 1790. Det eksisterte en Kongeveg – forordnet i 1636 av kong Kristian 4., men selv om de norske kongeveiene skulle være farbare for hest og vogn, var den her på Jæren kun en ridevei. Det fantes ingen vogner i området og de bøndene som fraktet varer inn til Stavanger, gjorde det med kløvhest.

Denne gamle Kongevegens trasé i detalj mellom Stavanger og Sandnes er dårlig kjent. Men vi vet at den mange steder fulgte gamle tråkk eller holveger fra før vikingtid og de lå i terrenget der folk før hadde

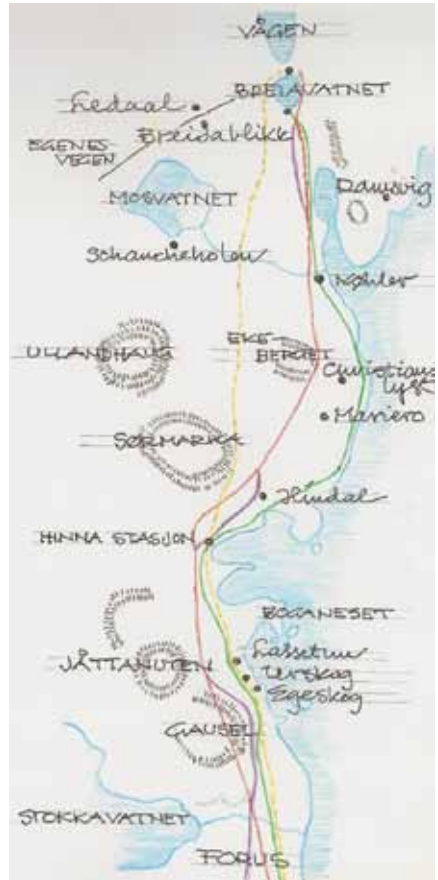
funnet det best å ferdes. Der det var mulig, holdt den seg høyden for å unngå fuktige og myrlendte strekk og over høydene lå den i slake svinger for å unngå for bratte bakker.

Vår Kongeveg er beskrevet av mange besøkende som svært dårlig, særlig mellom Stavanger og Sandnes. De beskrivelser vi har av de tre kjente kongebesøkene til Stavanger og Jæren på 16- og 1700-tallet, forteller at kongefølget benyttet båt på dette strekket, og karjol / landauer eller hesterygg over Jæren.

Amtmann og fanejunker Frederik Otto Scheel, godt hjulpet av Gabriel Schanche Kielland på «Ledaal» og apoteker Christian Magnus Zetlitz, ønsket på slutten av 1700-tallet mer handel mellom Jærens bønder og Stavanger. De planla og drev fram byggingen av en ny vei, med store vyer om å forbinde Stavanger og Kristiansand. Kielland la en god del egne penger i prosjektet. Dette ble Postveien – også kalt Vestlandske Hovedvei. Den skulle ha en standard som gjorde det mulig å reise med hest og vogn, noe det i starten var lite forståelse for på Jæren da familien Kielland på det tidspunktet eide landsdelens eneste vogn.

Veiarbeidet startet ca 1790. På de mange akvareller og tegninger vi har fra området rundt Breiavatnet i tidlig 1800-tall, ser vi en nylaget vei på østsiden av Breiavatnet, der Kongsgaten går i dag. Sørover skal Postveien ha ligget noe lavere i terrenget enn dagens Lagårdsvei. Omtrent der Skattens Hus ligger i dag svingte Postveien opp den bratte Støttebakken til der dagens Lagårdsvei ligger. Denne bratte bakken fikk navnet etter minnestøtten over dette vei-prosjektets far, amtmann Scheel. Byggingen av jernbanen i 1878 tvang Lagårdsveien opp til dagens leie.

Sør for Eikeberget ligger Postveien som en linjalrett strek over Mariero-sletten med retning Jåtтанuten, men på Hinna svinger den mot sør. Det sies at Scheel, som prosjekterte veien sørover til Hå, brukte linjalen på kartet og trakk beine streker. At

Kart som viser leiet til de ulike veiene og jernbanen på 1800-tallet sørover fra Stavanger. Kongeveiens sannsynlige leie er stiplest oransje, Postveien er rød, utbedringen til Rv 44 er fiolett og jernbanen er grønn. Artikkelen landsteder er markert med svart prikk. © Hanne Thomsen.

veien derfor måtte legges strakt over de landskaphøydene som skulle passeres, tok ikke han så nøye. Men det førte til noen svært bratte bakker i veien, som for eksempel Gauselbakken, Lurahammeren i Sandnes, og Tubakken nord for Bryne.

Scheel måtte gå av som amtmann i 1799 og forlate vei-prosjektet, men Christian Magnus Zetlitz førte det videre. I 1807

Vi kjenner ikke til noen bilder av «Mariero» eller «Christianlyst». Dette bildet av «Ledaal» ble malt av Johanna Margrethe Bull Sømme, f. Kielland i 1851.» Ledaal» ble bygget i 1802 og hageanlegget der var trolig inspirasjonen for H. G. Buckholm Sundts lyststed «Mariero» fra 1809. Sundt fikk stadig forsyninger med blomster og frø fra engelske gartnere. Vi må tro at Marieroalléens bøketrær, ble plantet av familien Sundt. Dette skal ha vært en del av en hollandsk last med bøketrær som egentlig var underveis til den russiske tsaren. Etter et havari, ble trærne plantet på «Ledaal», i Byparken, i parken rundt Herregården på Utstein Kloster – og kanskje på Mariero. Bildet tilhører Stavanger Museum, Ledaal.

var veien nådd fram til Hælvå, og 1838 til Brusand. Bøndene som skulle bruke veien klagde fælt på de bratte bakkene, og allerede i 1840 ble de verste kneikene unngått ved at det ble lagt nyveier på de myrlendte flatene rundt høydene. Det er der dagens riksvei 44 ligger.

Denne veiutløsningen rundt år 1800, førte til den ønskede økningen i handel (og en påfølgende sterk utvikling av det jærsk jordbruket). Men den førte også til at landskapet sør for Vågen i Stavanger ble betrak-

telig mer tilgjengelig for byens innbyggere. Den var riktignok ikke så stor tidlig på 1800-tallet, folketallet var drøye 2000, og det var ennå plass til flere hus og fortetting på begge sider av Vågen. Men en del av de nye og velstående familiene i Stavanger nyttet denne veiutløsningen sørover til å få seg et sted «på landet».

Mariero og Christianlyst

Apoteker Christian Magnus Zetlitz var den, ved siden av amtmann Scheel, som ivret sterkest for veiutløsning sørover. Og han var en av de første som privat nyttet denne til mer enn post og handel med jærbøndene. Zetlitz kjøpte og bygget allerede i 1801 en lystgård like øst for veiskjæringen ved Eikeberget mellom Hillevåg og Marierosletten. Gården skal ha hatt mange store og staselige bygninger for både folk og fe, og den må ha hatt en flott utsikt mot Gandsfjorden. Lystgården ble etter hvert skilt ut fra gården Auglend og ble en egen matrikelgård, som han ga navnet «Christianlyst», i dag Kristianlyst. Et talende navn, både om grunnleggeren og hvordan han så på gleden ved å bo på landet.

Christian Magnus Zetlitz var gift med Frøchen Kielland, en kusine av Gabriel Schanche Kielland som grunnla «Ledaal» på samme tid, og vi må tro at ekteparet var inspirert av hus og park på «Ledaal». Trolig var de også inspirert av herregårder på kontinentet og i England.

«Christianlyst» gikk etter 1825 ut av Zetlitz-familien. Familien Gramstad fra Sandnes overtok gården og gårdsdriften, og i dag er området preget av boliger og næringsbygg. Deler av bygningsgrunnmurene fra lystgården utgjør i dag fundamentet i et nytt bolighus, med adresse Skjeringen. Ellers er det intet utenom navnet som kan minne om oss denne mer enn 200 år gamle lystgården.

Noen år etter Zetlitz sitt kjøp, kjøpte den velstående kjøpmannen Hans Gabriel Buckholm Sundt et landområde av Zetlitz, like sør for «Christianlyst». Der bygget han i 1809 opp sitt lyststed, «Mariero». Området hørte også opprinnelig inn under gården Auglend, men ble i 1820-årene skilt ut som egen gård.

Hans G. B. Sundt var opprinnelig fra Danmark, han giftet seg i 1796 med Henrica Maria, enken etter Ole Smith Ploug, stifteren av det store handelshuset Ploug og Sundt. Henrica Maria døde i 1810, året etter de hadde bygget opp «Mariero», og

Sundt giftet seg raskt på ny med den mye yngre Maria Frederikke Diurhuus, niese til hans første kone. Landstedet «Mariero» - og gården - skal ha fått navn etter kone nr 2. Familiens firma og vinterbolig lå i sentrum, adresse Skagen.

Sundt sitt landsted «Mariero» lå midt på sletten sør for Eikeberget. Her bodde familien Sundt hele sommeren, med hage i engelsk stil og utsikt mot Gandsfjorden. Det sies at Hans G. B. Sundt skal ha ført en herskkelig husholdning.

Etter farens død i 1839, overtok sønnen, Wilhelm Ravn Sundt, landstedet «Mariero». I dag er huset på Mariero forlenget vekk, tunet inngår trolig i dagens tun ved Lundegården ved Marieroalléen – og fra 1970-tallet og utover ble området bygget ut til en blanding av næringsseidommer og boligblokker.

Begge disse to tidlige lystgårdene på sørsiden av sentrum er forlenget forsvunnet, både bygninger og hageanlegg. Bare navnene og en bøkeallé beretter om forgangne historier.

To delvis bevarte anlegg

Men rester etter to andre vakkert utbygde eiendommer langs Postveien sørover ruver fremdeles i landskapet. I Hillevåg, der bekken fra Mosvannet en gang rant ut i

Bernard Hanson malte Køhlereien, ca 1850. (Fra Dreyer, Byen i Billedkunsten.)

Gandsfjorden, ble det ca 1800 etablert et næringsområde med møller, sildesalteri og sjøhus av innflytteren fra Holstein, Friedrich Petersen. Den ene av hans to sønner, Peter, sammen med Friedrich sin enke Anna Marie og hennes nye ektemann Johan Adam Køhler og deres sønn Johan Mandius Køhler, videreutviklet området til en herregårdspreget lystgård.

Etter strategisk viktige giftermål i to generasjoner var tre av de største handelshusene i Stavanger slått sammen, nemlig Ploug og Sundt, Petersen /Køhler og Lauritz W. Hansen. De siste 8 årene før den store konkursen var det Peter Petersens svigersønn Wilhelm Hansen, som drev firma og eiendom. Gårdsbruket i Hillevåg var etter hvert blant Vestlandets største gårdsbruk. I 1883 besto eiendommen, i tillegg til

gårdsbygningene, av det nettopp påbygde og mektige «Køhlerhuset» ved siden av det noe mindre «Enkesetet» og med et praktfullt parkanlegg. Postveien fra ca 1800 gikk rett gjennom tunet. I 1878 ble husene og parken avskåret fra fjorden etter byggingen av jernbanen.

Firmaet gikk konkurs under finanskrisen i 1883. De to tidligere bolighusene, en av driftsbygningene og et lite, nyskapt parkanlegg vitner likevel i dag om fordums storhet.

Lenger sør langs den nye Postveien, på Hinna, lå det en liten husmannsplass, «Hinnadal». I 1801 kjøpte Helmick Gabrielsen denne. Fra før av hadde han et gårdsbruk med våningshus og uthus på Wesselløkken på Egenes. Eiendommen på Hinna ble etter hvert overtatt av hans svigersønn, kjøpmann og skipsreder Ole Helliessen som landstedet «Hindal».

Han sønn Ole Helmich Helliessen bosatte seg fast på gården i 1883. Han var svært opptatt av hageanlegg, og skogplanting, og hadde allerede anlagt dammer, grotter og vakre stianlegg. Ole sin søster, Mathilde, ble gift med Peter Petersen som fram til

Stadshauptmann Ole Helliessen bygget i 1845 en herskkelig villa på «Hindal» som Lars Hertervig malte sett fra sjøen og før jernbanelinjen skilte eiendommen fra stranden. Stedet ble flittig brukt som landsted av Helliessen-familien. (Illustrasjon hentet fra Dreyer Bok: Byen i Billedkunsten)

1875 drev Køhler-eiendommen i Hillevåg, og det er sannsynlig at disse to familiene inspirerte hverandre når det gjaldt parkanlegg og kunst. Mathilde og Peters datter, Frida (gift med Wilhelm S. Hansen, sønn av Lauritz W. Hansen) ble siden landskjent tekstilkunstner.

Store deler av den gamle herregården er i dag stykket ut til boligtomter, men fremdeles ligger Hindalsdammen og parken omkring det staselige hovedhuset som en grønn lomme i det tette boligstrøket. Den er fortsatt i familiens eie og Riksantikvaren har besluttet å frede eiendommen. Men i disse dager truer store, kommunale inn-grep å forringe eiendommen.

Jærbanen åpner nytt land

Jernbanen åpnet nye muligheter slik Postveien hadde gjort 80 år tidligere. Bedre veiforbindelser over Jæren hadde i årene 1830 – 1860 fordoblet det dyrkede arealet og mulighetene for mer ekspansjon var blitt åpenbare. Nye planer tok form. Skulle man satse på å bygge havn i Saltebukta og forbinde den med eksisterende veinett ved hjelp av landeveislokomotiv? Eller skulle man satse på ren jernbane?

Forstmester H. A. Gløersen la på sommeringet på Klepp i 1866 fram en jernbaneplan og begrunnet den med hensyn til jordbruket, til sørlandsfiskerne som kunne frakte båter og last over land i stedet for langs den farlige jærkysten og til passasjertrafikk. Han fikk støtte av fogd og amtmann, som satte i gang trafikkteiling fra Hillevåg til Egersund. Den viste at banen ville gå med stort driftoverskudd.

Den gang nølte man ikke med iverksettelse. Allerede i 1873 forelå stortingsbevilgning, bystyret i Stavanger tegnet seg for 600.000 kroner, landkommunene for litt under halvparten og private tegnet aksjer for nesten en halv million. Det ble laget lengdeprofil og overslag og våren etter startet ekspropriasjonene av tomt. Anleggsarbeidet på den 78 kilometer lange banen tok til om høsten.

Men i Stavanger kunne man ikke bli enig om hvor endestasjonen skulle ligge. Formannskapet besluttet at den skulle ligge i nordenden av Breiavatnet, med store utfyllinger i vannet. Det ble endog foreslått å rive Kongsgård. Regjeringen grep imidlertid inn og bestemte ved kgl resolusjon i juli 1875 at stasjonen skulle ligge på sletten foran Kannik sør for Breiavatnet. Dermed ble vannet reddet for byen, med hjelp utenfra. Men Breiavatnet var stadig truet. Arne Garborg skrev noen få år senere i pamfletten «Fra det mørke Fastland» (utkom 1892) om nye utfyllingsplaner her: «... og af hvilken Grund? Jo, for at gjøre Parken større. Er ikke dette lille Tjørn ...Parkens allerdeiligste Pryd og Klenodium? Jo, men Stavangers Fædre trenger flere Spadserveie paa hvilke de kan promenerer sine Maver og den meget anden Alvorlighed...». Og Garborg legger til: «Jeg er ikke sikker for noget som er skjønt – i Stavanger».

Jærbanens første tog rullet på de smale sporene mellom Stavanger og Egersund 27. februar 1878, til jubel langs hele strekningen. Og den fikk betydning, som Gløersen hadde forutsagt. Banens distriktssjef gjennom mange år, Just Broch, skrev til 50-års jubileet for banen: «Denne jordbruksbanen har skapt det som gjør at mennesker kan leve og trives. At den i så henseende har vært vår mest skapende jernbane er skråsikkert».

Før banen fantes det ikke ett meieri på Jæren. 20 år senere var det 13. Landbruksindustrien vokste fram fra smiene, Serigstad, Kverneland. Tareaske ble brent langs stredene og sendt med tog til Stavanger havn for eksport til Skottland. Bergensk latrineinnhold kom tilbake for å gjødsle de jærskemyrer. Folketallet økte, trafikken økte.

Nysgjerrige byborgere

I de første årene var det bare ett stoppested før Sandnes, nemlig Hinna. Banen skulle først og fremst gi bøndene over Jæren en bedre leveranse- og forsyningsmulighet, og reisende mellom øst og vest skulle slippe

den farefulle og turbulente sjøturen langs Jærens sandbanker. Banen ble ofte kalt «Søsygebanen».

Men den ga også Stavangers byborgere mulighet til å se seg om i distriktet på en raskere og mer bekvem måte enn landturene med hest og vogn. Jærbanen ble en forlystelse for dem. Flere ble interessert i å skaffe seg sommersteder langs Gandsfjorden ettersom de kunne beskue den steinete, krattbevokste strandsonen fra togkuppeens vindu. På Hinna kunne de gå av toget, og omkring denne stasjonen «har der i årenes løp vokst frem en hel liten villaby», som Just Broch observerte i 1928.

Det er lite å se av sommerstedene langs fjorden i dag. Det aller meste er tettet igjen av nyere bebyggelse. Hillevåg er blitt bystrøk. «Hindal» ligger igjen som den vakre, helårs familieeiendommen den har vært siden 1860. Noe av planteskogene ble stykket ut til sommerhustomter allerede på 1890-tallet.

På Hinna hadde bankbokholder Ragnvald Winsnes i flere år hatt sommerhus nær stranden i Hinnavågen før århundreskiftet. Da kaptein Jacob Ludvig Thorsen bygde seg helårsbolig på naboeiendommen i 1906, sa Winsnes at hvis Thorsen kan bo her om vinteren, kan vi også. Og så flyttet familien dit, med to døtre.

Thorsens hus lå i mange tiår med vakker hage man kunne se ned i fra Hinnasvingene. Her var det snirklede grusganger, stauved og blomstrende busker under store trær. Men fra 1960-årene og utover er eiendommen helt gjenbygd, som resten av de gamle skogene til Helliesen på «Hindal». «Lite er igjen av de store villahagene på Hinna. I dag er bebyggelsen like tett som i andre bydeler» skriver historikerne Marit Karin og Jan Alsvik i «Det e løye koss det har forandra seg».

På Vaulen skjedde ikke det samme langs stranden, fordi NSB hadde kjøpt en stor eiendom omkring stasjonen for å anlegge verksted i 1915. Jernbanen ønsket at arbeiderne kunne bygsle seg tomter her og

bygge hus så de kunne bo nær arbeidsplassen, mens arbeiderne ville at NSB skulle bygge husene. Det ville bedriften ikke, og så ble det ingen utbygging. I stedet ble stranddelen planlagt og utbygget til offentlig badebasseng på 1930-tallet.

På Gausel gikk det annerledes. Selv om det ikke ble noe stoppested på jernbanen her før i 1902, fikk bylegen i Stavanger, dr. Thorvald Buch (1862-1925), i 1896 skjøtet over en andel av gårdbruker Anders Andreassen Bogenæs sin eiendom på Gausel i Hetland herred. Parsellen ble kalt «Urskog», antagelig et dekkende navn for det store området i Boganesbukten som tidligere bare ble brukt til beitemark og tanghenting, med unntak av noen års drift av en teglfabrikk ved stranden. Det var den gang som nå lite jord og mye leire mellom steinmassene i dette området.

Ivar Svensen Oftedal fra Gjesdal, som var teglverksmester på Sandnes, startet i 1812 en «Tegl- og Murstens Fabrique» på Boganes sammen med fire bønder fra området. Fabrikken gikk ikke særlig godt, og to år senere var det kommet nye eiere inn, blant annet predikanten og gründeren John Haugvaldstad. I 1840 ble verket solgt og nedlagt og eiendommen ble tilhørende Boganes-gården.

Dr. Buch, som kjøpte naboeiendommen til verket 50 år senere, var en habil kunstmaler. Han fikk blant annet korreksjon av Kitty Kielland og Eilif Peterssen som var gift med en kusine av Kitty. Buch malte også landskapsmotiver sammen med lokale jærmalere. Man kan godt tenke seg at Thorvald Buch, som bodde i Kirkegaten, ønsket å få et sommersted ved fjorden for lettere å kunne dyrke sin store interesse, særlig ettersom han ble mer og mer plaget av leddgikt. Det fins flere landskaps- og hagebilder fra Buchs hånd. Et helt spesielt hensyn ble ivaretatt i Buchs sommervilla. Leddgikten, og doktorens omfangsrrike korpus, førte til at trappen opp til annen etasje ble laget med så lavt opptrinn at trappen måtte dreie 270 grader for å nå andreetasjen.

Villa-arkitekten Meyer

Arkitekt og professor J.J. Meyer og kona Olga Marie, født Bergesen, fotografert antagelig i 1920-årene sammen med Randi Berbm og moren, Marie Berbm fra Sarpsborg. Randi giftet seg senere med Einar Fugelli og flyttet til Gausel i 1939. Arkitekt Meyer ble i 1910 professor ved Norges Tekniske Høyskole og en kapasitet på eldre norsk bygningskunst. © Familien Thomsen.

Villaen på Gausel var reist etter tegninger av arkitekten Johan Joachim Meyer, som samtidig leverte tegninger til sin svoger Sigval Bergesens sommerbolig i Ramsvig, «Villa Haugen». Meyer var gift med Bergesens søster Olga Marie. Bergesens kone Rachel var søster til kjøpmann Fredrik Racine (1873-1904) som i 1897 kjøpte en del av Buchs tomt på Gausel. Han fikk også tegninger av Meyer til sin sommervilla her, og de tre husene ble bygget på samme tid, i samme stil. Trolig er det også Meyer som har levert tegninger til Racines helårsbolig på Eiganes, bygget samme år. Han har altså etter all sannsynlighet tegnet i hvert fall fire villaer i Stavanger-området i årene 1896-97. De tre landstedvillaene eksisterer fremdeles.

Fredrik Racine sin parsell på Gausel hadde navnet «Egeskog», og en ekstra

teig som han kjøpte samme år, bar navnet «Steinskog». Det var åpenbart ikke på grunn av sofistikert hageinteresse Buch og Racine anskaffet sine tomter og bygget hus der til sommerbruk. Fredrik Racine var nygift i 1896 og han hadde allerede en praktfull hage i byen, «Munkehagen» på Egenes hvor han året etter bygget sin bybolig. Samtidig startet han Stavanger Beslagfabrik i Bjergsted, men i 1903 gikk hans investeringer tapt. Han måtte selge sin munkehage og flytte ned til sentrum, til Alexander Kiellands hus ved Breivatnet. Det var vel ikke noe særlig sunt sted å bo. Tre måneder etter flyttingen døde Fredrik Racine av lungebetennelse, 31 år gammel. Paret hadde ingen barn og Racines enke, Anna Gunhilde Wesnes, flyttet ut i Hetland sokn for en kort periode. Kanskje ut til sin sju år gamle sommervilla på Gausel? Den solgte hun et år senere og flyttet tilbake til Oslo hvor hun var født.

Kjøperen av sommervillaen var en bergenser, Wilhelm Olai Thomsen (1854-1920). Hans interesse for Stavanger var vakt gjennom den yngre broren, Hjalmar Thomsen (1860-1907), som i 1880-årene slo seg ned i Stavanger. Han var der lokal

«Munkehagen» på Egenes. Fotografert av Georg Monsen i 1903 da han kjøpte huset. Fredrik Racine bygget sin bybolig som nygift i 1897 i den staselige hagen han allerede eide ved siden av «Breiblikk». Huset brant ned i 1976. © Stavanger Byarkiv.

selger for Wilhelm Olai Thomsens hovedagentur for den tyske symaskinen Dürkopp, men slo seg videre opp som kjøpmann med et firma som het «Kjøb norske Varer». Hjalmar bodde i Østervåg nr. 12 med kone og seks barn. Hjalmar var en venn av Christian Bjelland som hadde lakserett på Sele, og det var hit han kunne invitere sin eldre bror til laksefiske med stang – en lidenskap friluftsmannen Wilhelm Olai hadde dyrket i årevis.

At Wilhelm Olai Thomsen fant et hus på Gausel, kan skyldes at Wilhelm og Hjalmars mor Anna var født Berle. Thorvald Buchs kone Margrethe Christine var også født Berle, et velkjent bergensk familienavn. Også Thorvald Buchs bror, bestyreren på Stavanger Museum, Sophus Andreas Buch, var gift Berle, med en søster av Margrethe Christine. Dermed rykket (Berle) Thomsen i 1906 inn på naboeiendom-

men til (Berle) Buch. I det hele tatt er det et typisk trekk ved eiendomshandelen i den tiden vi beskriver at den foregikk via vennskap eller slektskap.

I 1907 skjedde det en tragedie i Lindøysundet. Kjøpmann Hjalmar Thomsen var en premiært seiler, og 11. august var hans og Christian Bjellands familie på seiltur i Bjellands båt «Betty» da den kolliderte med dampskipet «Sandeid». Seilbåtens kaptein og en av mannskapet omkom, likeledes fru Thora Bjelland, Hjalmar Thomsen og kona Josefine og deres nest eldste sønn Bjarne som da var 17 år gammel.

Igjen satt Thomsens fem andre barn. Hjalmars bror Wilhelm Olai, flyttet da ned til Stavanger for å hjelpe de foreldreløse barna med firmadriften og tok med seg sin egen familie. De bygget om sommerhuset på Gausel så det kunne egne seg bedre som vinterbolig. Da hadde de nok enda større glede og nytte av naboskapet med bylegen Thorvald Buch. De to familier var fort kommet på vennskapelig fot – det var ikke andre sommerfamilier på Gausel da de kjøpte eiendommen. Men det skulle forandre seg. I løpet av dette tiåret skaffet en rekke familier seg landsted på Gausel.

Familien Thomsens hus, naust og brygge, malt i 1910 av dr. Buch sett fra hans egen eiendom. På Gauselholmen bak til venstre ses uthus som sto der til etter annen verdenskrig. Det var en sommerløe for beitedyr, og der var også en brønn med godt vann. © Familien Thomsen.

Kratt blir temmet

Skråningen mot Gandsfjorden på Gausel var et steinfylt område som tidligere var blitt brukt til beitemark av gårdene på Jåtten og Gausel. Men ut over 1800-tallet ble det mindre beiting, og området grodde til med kratt og småskog – blant annet det som i dag er naturreservat, Gauselskogen.

Derfor er det betegnende at de første parsellene som ble solgt fra gårdene til byfolk med sommerbolig i tankene, ble kalt slike ting som «Urskog», «Steinhagen», «Rishagen», «Røis», «Vildskog» og «Lyn-gen». Det var ikke nytteland, det var land som skulle nytes når folk hadde fri og ferie. Mens stavangerborgere tidligere hadde skaffet seg landeiendommer på god jordbruksjord til en kombinasjon av dyrkingsinteresse og ønske om fredeligere forhold i ren luft, var det nå friluftinteressene som dominerte. Omgivelsene ble utformet mer som naturhager enn prakthager.

Nærheten til sjøen var et stort fortrinn for de nye kjøperne. Det er i dag bevart langs stranden flere steinbrygger som ble laget av de nye sommerinnflytterne omkring år 1900.

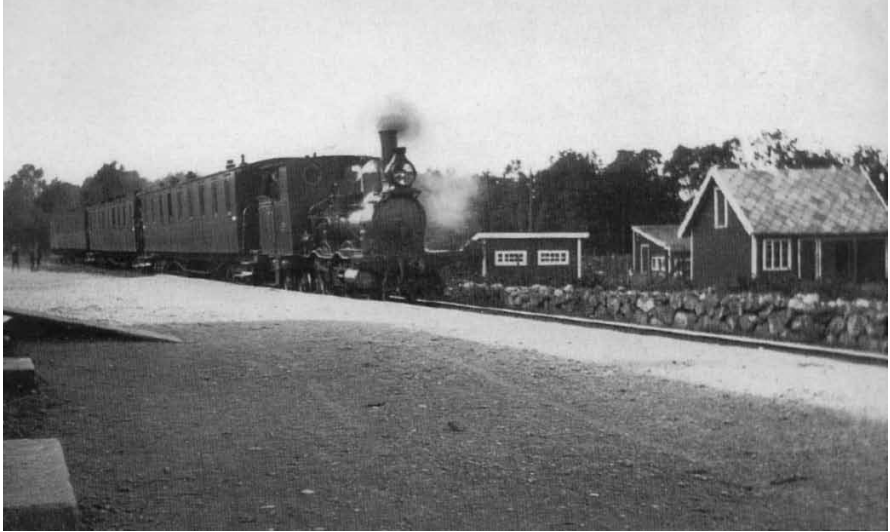
Da entomologen Tor Helliesen regis-

Den kalde vinteren 1917 frøs Boganesbukten i Gandsfjorden. Wilhelm Olai Thomsens sommerhus er da omgjort til helårsbolig med innebygget veranda og gavlbygg i annen etasje. Gran er plantet som skjerm for kalde vinder som kommer feiende fra nord og søraust. © Familien Thomsen.

trerte forminner i dette strøket på denne tiden, avmerket han også en nausttomt ved den sørlige enden av bukten, ved Naustholmen. Her kan det ha ligget et vikingeskipsnaust som hørte til den såkalte Gauseldronningen. Hennes gård lå oppe i høydene, i det området som i dag heter Dronningåsen. Nausttomten er det imidlertid ingen spor etter lenger.

Jærbanens stoppested på Gausel ble holdeplass med ekspedisjonslokale i 1908. Da ble det lettere å bosette seg større deler av året ute på de nyanlagte sommerstedene. Doktor Buch bygget også inn sin veranda som han kunne sitte inne og male i, selv om han fortsatte å ha Kirkegaten i Stavanger som sin bolig. August Jacobsen har malt et bilde av Buch ved staffeliet i denne havestuen, og bildet finnes i Rogaland Kunstmuseum.

Wilhelm Olai Thomsen plantet mer

Gausel stasjon ca 1920. Den nye stasjonsbygningens trapp og lasterampe skimtes i venstre billedkant. Fredrik Racines vognhus, Wilhelm Olai Thomsens redskapshus og Per Thomsens hønsehus lå på den andre siden av jernbanen.

© Familien Thomsen

trær. Siden hans kone Karen var fra Larvik, innførte han bøketrær til Gausel som en kjærlighetsgave til minne om hennes hjemlige bøskeskog. Han plantet en hel rad med bøk langs sitt gjerde mot nord og to blodbøker på hver side av huset som tuntrær. De står der alle fortsatt som store, mektige trær, over 100 år gamle.

På sletten langs jernbanen lå fra før av Fredrik Racines vognhus og høyloft til hestene han hadde brukt for å nå sitt sommersted. Thomsen trengte ikke det – han kom med båt fra Bergen. Men han fikk ryddet mark her og laget potetåker, noe som særlig kom godt med under første verdenskrig. Da fikk han også reist et stabbur til selvforsyning, og hans eldste sønn Per fikk som gave til sin 10-årsdag i 1915 en liten hønseflock. Sønnen holdt høns her i 50 år, inntil rømlingene fra minkfarmene på Øvre Gausel hadde massakrert flokken tre gan-

ger i 1960-årene. Da ga han opp, men sluttet aldri å savne sine gule Orpingtons og Plymouth Rocks.

Sommerlivet på Gausel

I 1911 hadde ingeniør Sven Oftedal i Stavanger kjøpt en parsell av bonden Anders Andreassen Bogenæs, kalt «Rishagen». Der bygget han et vakkert lite hus på den del av tomten som i dag heter Gauselvågen 52. Året etter overtok hans yngre bror redaktør Lars Oftedal en halvpart av parsellen, kalt «Verket». Der sto et eldre hus og uthus etter teglverksdriften, og bakken ned til sjøen – som ble anlagt en gang etter 1874 - heter i dag Tegilverksbakken. Vi vet ikke om Oftedal-brødrene var i familie med teglverksmesteren Ivar Svensen Oftedal som startet teglverket i 1812.

Ingeniør Sven Oftedal og familien bodde på Gausel hele året en tid. Men i 1921 flyttet han og familien til Kristiania hvor han tok over ledelsen av Norsk Bygningsindustri – et firma han startet først i Stavanger sammen med Erik Berentsen i 1918, men som på kort tid ekspanderte stort. Huset og eiendommen ble solgt ut av familien til Inger Kannik, videre til Tormod

Frafjord som bodde her i vel 30 år. Huset er i nyere tid sterkt ombygget.

Brorens eiendom, omdøpt fra «Verket» til «Lassetun», var i familiens eie til 1934. Her bodde Lars og kona Alice Stephansen med sine etter hvert seks barn hver sommer. Her plantet de frukttrær og bærbusker, de hadde grønnsakåker og bikuber. Statsråd Lars var med og bygget steingjerde mot veien ned til sjøen.

Det nest yngste barnet til Lars og Alice, datteren Mathilde, gift Broch, har gitt mange sjarmerende beretninger om sommerlivet slik det artet seg for barn og unge i årene like før og etter 1920. De rodde til Lifjellet for å fange krabber, de fisket stinter på Boganesholmen, snekret kanoer, hoppet i høyet hos den nærmeste bonden, Anders Boganes – hans datter Sikke kunne hoppe fra øverste tømmerstokk og gå rundt to ganger i luften! Det imponerte bybarna.

Siden de var så mange barn sammen om sommeren – seks hos Lars Oftedal, fem hos broren Sven, to hos Buch, tre hos Thomsen, startet de likegodt Gausel Idrettsforening GIF, som spilte fotball mot FIF, Forus Idrettsforening og HIF, Hinna

Idrettsforening. Samholdet mellom oss barn på Nedre Gausel var godt, skrev Mathilde Oftedal Broch.

August 1924 flyttet også denne familien til Kristiania da Lars Oftedal ble sosialminister for annen gang, men sommerreiendommen ble beholdt, og brukt, til etter hans død. Da var sønnen Christian S. Oftedal blitt gift med Wilhelm Olai og Karens datter Anne Louise Thomsen, mens hennes yngre bror Wilhelm noen år senere ble gift med ingeniør Sven Oftedals yngste datter, Sara Marie. Så sommergledene fikk langvarige følger.

Slektsboliger

De fordums fritidseiendommene til Buch og Thomsen ble beholdt i familienes eie som helårseiendommer. Hos Buch var det dattersønnen som i 1987 solgte tomt og hus til sin nabo Arne Lærdal jr. som har

«Lassetun» malt av naboen Magnus Boganes i 1919. Huset er trolig en ombygging av teglverksbestyrerens hus. Det er senere bygget på i flere omganger, men eiendommen er intakt, (Foto tilhører dagens huseier, familien Bryne)

Dr Buchs hus fra 1896 er nylig tilbakeført til sitt opprinnelige utseende i samarbeid med tidligere byantikvar Elsa Grimnes. For tiden legges det originale skifertaket på plass. Anlegget er nå markert som spesialområde bevaring. © H. Thomsen

fortsatt tradisjonen med å samle familie på felles eiendom. Han overlot det gamle Buch-huset til sin datter Elisabeth og hennes mann, Alf Erik Skuland. Ved siden av har Arne Lærdal jr. bygget sin nye bolig, med stor omtanke for den gamle eiendommens hage og vegetasjon.

«Steinskog» ble tegnet av arkitekt Frederik Konow Lund etter lang tids studie av stedet. Han brukte tomtens egne steiner i vegger og grunnmur og lot telemarkskunstneren Leif Mæhle (født i Forsand) rosemale gavlen mot sjøen. © Tore Lærdal.

Hos Thomsens delte Wilhelms enke Karen eiendommen mellom sine tre barn. Per, den eldste, beholdt hovedhuset som nå eies av hans sønn Eivind. Anne Louise og Christian Oftedal bygget om sin bungalow i 1947 på sin tildelte tomt «Steinskog», etter at Christian Oftedal var kommet hjem fra fem års tysk tukthusopphold. Den kjente bergensarkitekten Frederik Konow Lund tegnet et helt spesielt hus for dem over kjernen av den gamle hytten, etter nøye studier av landskap og vegetasjon. Det ble det norske hus Oftedal drømte om i sine lange fengselsår.

Etter ekteparet Oftedals død ble huset i 1958 solgt til Åsmund S. Lærdal. Der bor nå hans sønn Tore Lærdal og huset er markert som verneverdig i Stavangers kulturminne-

Sollia, på oppsiden av jernbanelinjen, fotografert i 2009. Vi vet ikke om det vakre huset ble bygget av Johan Tjaaland eller av den tidligere eieren av eiendommen, Karl Johan Tønnesen. © H. Thomsen

plan. Det enestående huset og naturhageanlegget har vært pietetsfullt ivaretatt av eierne.

Yngste sønnen til Wilhelm og Karen Thomsen giftet seg i 1942. I krigsårene var det umulig å få bygge nytt. Brudens foreldre ga da paret et gammelt jærhus på Orre som sto midt i veien for en ny, planlagt vei. Det laftede huset ble flyttet stokk for stokk og satt opp på den delen av Thomsen-eiendommen som Wilhelm jr overtok fra sin mor. Huset hadde i sin tid vært brukt av Alexander Kielland under hans Orre-opp- hold. Her skrev han sin siste roman, Jacob, og her kunne han treffe sin ungdoms elskede, Sina. I 1976 kjøpte Wilhelms niese, Hanne Thomsen, og hennes mann Odd Skontorp eiendommen. De har satt det gamle huset i stand og utvidet det.

Sommerland langs hovedveien

I 1900-tallets andre tiår ble det også kjøpt eiendommer på vestsiden – oppsiden – av jernbanen til sommerboliger. Arnt Aanonsen drev en tobakksforretning i Provstebakken og bodde like ved Lekeplassen på Madlaveien. Hans kone Clara kjøpte i årene etter 1912 flere parseller av gården Gausel, kalt «Lyngen», «Egeland» og «Røis». Hun kjøpte også den 30 mål store Gauselholmen som ligger i Gauselbukten, med

tilhørende båtstø på Boganeset. Holmen blir fortsatt i blant beitet, nå av Stavanger kommune som har kjøpt den til friområde.

På «Lyngen» satte Aanonsens opp en laftet hytte de hadde flyttet hit fra Østlandet, og et tidligere fjøs på eiendommen ble bygget om til sommerbolig, senere helårsbolig. Aanonsen eide fra Rv 44 og ned til stranden – eiendommen ble delt i to av jernbanesporet.

Det samme gjaldt naboparsellen, «Sollia», som ble solgt i 1915 til Johan Tjaaland, driftig hermetikkfabrikant fra Time. Han fikk kjøpt den «med undtagelse af huse- ne». Vi vet ikke hvilke hus som skulle unn- tas, men det har ligget flere uthus på eiendommen i mange år etter kjøpet.

Tjaaland var den som fant fram til en lønnsom metode for å legge ned kippers - røkt vårsild. Han bodde i Erichstrupsgate i sentrum og Gausel-eiendommen var nok en sommerbolig. Men i 1924 dør han og året etter selger enken eiendommen til kaptein Sven Nilsen. Fortsatt bebos den av Nilsens etterkommere.

Vest for hovedveien, rv 44, ble det også anskaffet sommereieendommer på denne tiden. Wilhelm Ramsland bygde sommerhus her i 1907. Det hvite huset eksisterer fortsatt, men er sterkt ombygget i nyere tid. I 1914 selger han en del av eiendommen i

Kart av byens utstrekning i 1815 og 1995, fra Anders Haaland: *En by tar form*.

sør til Chr. W. Roth som bygde seg et hus han kalte «Rothenburg» og som eksisterer nokså uforandret og rødmalt i dag. Ludvig Thorsen Zetlitz kjøpte eiendommen nord for Ramslands i 1907 og det er antagelig han som har bygget det store, hvite huset som ligger der fortsatt på grensen til Gauselskogen, og som tannlege og Milorgmann Einar Fugelli kjøpte i 1939 og ga navnet «Tanngarden».

Krisesalg og nåtid

Under de økonomiske kriseårene på 1930-tallet ble det solgt ut parseller fra de store eiendommene både hos Buch-familien og Thomsens. Fra «Urskog» solgte Buch tre parseller: til dr. Aleksander Berg en hyttetomt som i 1934 ble solgt videre til bilforhandler Sven Kvía på Sandnes. Tredje generasjon Kvía bor her nå i helårsbolig bygd i 1951. En parsell ble kjøpt av tannlege

Arne Lærdal i 1940 som bygget hus her, senere overtatt av hans sønn. Den tredje ble kjøpt av advokat Karl Wyller som bygget en villa tegnet av Eivind Retzius.

Enken Karen Thomsen prøvde først å klare seg økonomisk med å selge de verdifulle skifersteinene av taket på hovedhuset. Senere solgte hun ut tre parseller av «Egeskog» i siste halvdel av 1930-tallet. En til fotograf A. Greve, «Steinhagen», senere overtatt av fotograf Våge. Hans familie har siden bodd her. Hermetikkfabrikant Sverre Fugelli kjøpte «Jægerheim», senere solgt til familien Eik som har bodd her i to generasjoner. «Soleglad» ble kjøpt av Karen Thomsens svigerdatters familie, Øverland, som har bodd her siden i tre generasjoner.

Andre eiendommer ble solgt fra gårdsbrukene og noen av dem ligger nesten uforandret innerst i Gauselvågen: Thorkildsens eiendom, nå eid av Bang, og Veires eiendom ved Teglverksbakken. Lenger sør, ved Naustholmen ligger Finn Pedersens 30-talls funksivilla i tre på en stor, ubeskåret tomt. I nabolaget her ble det på denne

tiden bygget flere hytter som etter hvert er blitt boliger.

Den mest intense utnyttelsen i nyere tid er skjedd helt sør på Gausel. Her var det store flater og god jord hvor det ble drevet jordbruk i lang tid. Kvidemyren var eid av Petter Albert Tønnessen og hans datter drev sammen med Michael Westergaard nabogården. Begge disse ble kjøpt av Arnbjørn Lærdal i henholdsvis 1930 og 1936 og omdannet til forsøksgården Frøystad. På 1990-tallet ble den solgt ut til et eiendoms-selskap og stykket opp til et boligområde med blokker, rekkehus og eneboliger.

Mellom moderne Frøystad og villabyen Hinna, avbrutt av den voldsomme utbyggingen på industriområdet på Jåtten, ligger fremdeles et lite strekk igjen som synlige, historiske fortellinger om stavangerborgeres sommerutflyttinger. Fra fogd Daniel Schiøtz' «Charlottenlund» ved Breiavatnet og stadshauptmann Ole Helliensens «Hindal» beveget de seg sørover etter hvert som atkomstene ble bedre og enklere.

Og byen har fulgt etter.

Anvendt litteratur:

- Marit Karin og Jan Alsvik: Det è løye koss det har forandra seg, Hafrsfjord 1992
M. Berntsen: Stedsnavn i Stavanger by, Stavanger 1939
Just Broch: Jærbanen, 1928
Dreyers Stavangerbøker, 1973, 1974, 1976
Johannes Elgvin: En by i kamp, Stavanger 1955
Knut Helle: Stavanger fra våg til by, Stavanger 1975
Anders Haaland: En by tar form, Stavanger 1999
Ingvar Molaug: Jærbanen 100 år
Hans Eyvind Næss: Vakre trehus i Rogaland, 2004
Gunnar A. Skadberg, om teglverket på Boganes, lokalhistorisk prosjekt
Kristianlyst skole
Stavanger på 1800-tallet, 1975
Trygve Stokka: Den gamle Kongevegen over Jæren. Årbok for Jæren og Dalane 1953.
Hans Storhaug: Samfunnsborgerne, Stavanger 1997

E-post – adresser

For i størst mulig grad å kunne redusere våre utgifter ved utsendelser av innbydelser og annen informasjon til våre medlemmer, ønsker vi å benytte e-post. Vi vil derfor be alle som har e-postadresse, om å sende denne til Harald Sig. Pedersen. Til deg som har fått ny e-post adresse, har du gitt beskjed om endring ?

Harald Sig. Pedersen,
Grytningskroken 4, 4041 Hafrsfjord,
tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no

Redningselskap for byens «unge syndere»

Av Hans Eyvind Næss

Avisartikkel fra Stavanger Aftenblad, 07.10.1968.

Alexander Kielland var den som ryddet opp i de uverdige forholdene i «Den kombinerte indretning» som ofte var de vanskeligstiltes siste stasjon. På bildet ser vi «Spindhuset» og «Stalten» – tvangsarbeidavdelingen. Huset ble reist i 1843-45. Men Kiellands skildring av sosial foreningsvirksomhet var ikke like treffende.

«Selskabet for Moralsk Forvildede Medmenneskers Redning» var det lange navn på en humanitær institusjon i Stavanger i forrige århundre. Dets oppgave var å redde barn og ungdom fra lastens vei og den virket fra 1850 til ut i 1870-arene.

Tiden fra omkring 1830-40 kjennetegnes i Norge bl.a. ved en begynnende, men ivrig og iherdig foreningsvirksomhet.

Foreningene ble oftest startet av religiøse grupper, men siktemålet var i mange tilfeller mer enn å utbre den kristne tro. Mennesker som led nød eller levde et laste-

fullt og syndig liv skulle hjelpes og tas hånd om. Snart fulgte de verdslige kretser, kjøpmenn, embetsmenn, håndverksmestere m.fl. eksemplet og startet, enten alene eller sammen med kirkens menn, rene veldedighetsforeninger.

Stavanger var et sentrum for dette tidsfenomenet. Humanitære / religiøse organisasjoner som i dag driver sitt virke overalt i landet, ble stiftet her i byen. Et hedningemisjonsselskap ble stiftet allerede i 1827. Det Norske Misjonsselskap ble dannet i 1842. Josefinestiftelsen (1834) hadde som formål å oppdra foreldreløse, fattige pikebarn til gode og dyktige tjenestepiker. St. Petri asyl (1839) tok seg av barn fra arbeiderklassen om dagen slik at foreldrene kunne gå på ar-

beid. Den første norske søndagsskole ble stiftet i Stavanger i 1844. En pleiestiftelse for småbarn som var hjemløse, eller hadde dårlige hjem, kom i stand i 1864. Samme år ble også Sjømannsmisjonen stiftet. Norges første KFUM forening ble organisert for 100 år siden. Domkirkens Asyl kom i gang i 1871 med St. Petri som forbilde, likeledes St. Johannes Asyl i 1881.

En forening er ikke nevnt her. Den ble stiftet 1850 under det solide navn «Selskabet for Moralsk Forvildede (Med) Menneskers Redning». «Redningsselskabet» ble hverdagsnavnet. Denne foreningen er interessant fordi dens virksomhet hittil visstnok ikke er beskrevet, og fordi den kaster et videre lys på det veldedighetsliv som Alexander Kielland til dels karikerer i «Else».

Initiativtagerne til «Redningsselskabet» var trauste, driftige og kjente byborgere. Byfogd og stortingsmannen Halvor Olaus Christensen, kapellan Magnus Gjør, kjøpmann Svend E. Svendsen - som hadde tatt initiativet til søndagsskolen - og handelsmennene Fr. Petersen og T. Undem.

Bestyrelsen hadde gjort den observasjon at mange unges atferd var lastefull om ikke alltid kriminell. Unge gutter og piker som drev tyveri, levde et lettferdig liv, var offentligheten til forargelse på gater og steder, eller var umulige å ha i familien og drev omkring i byen uten arbeid og bopel, skulle Redningsselskabet forsøke å ta seg av. Her til skulle foreningen hjelpe arbeidsløse med verktøy og utslupne forbrytere med penger bl.a. til emigrasjon, klær og verktøy.

Selskapets middel til å gjennomføre hovedoppgaven kunne synes effektiv nok. De unge «syndere» skulle sendes på arbeid hos bønder rundt om i fylket. Slik skulle man oppnå å «uddrive dem fra deres fordervelige Omgivelser» og «forskaffe dem... Opdragelse og Underviisning, samt for en eller anden nyttigt Beskjeftigelse».

Bøndene ser ut til å ha meldt seg i tilstrekkelig antall. Kneiken lå i å få de unges samtykke i å bli sendt ut i fylket. Men

å dømme etter bestyrelsens Årsrapporter meldte der seg et stort problem senere: å forandre de unges sinn og deres ofte negative og dels aggressive holdning overfor omverdenen og samfunnet.

Virksomheten var mest intens den første perioden. I årene 1851-55 ble 43 unge mennesker fra byen skaffet tjeneste på landet. De skulle ifølge statuttene ha vært mellom 9 og 15 år. De fleste var imidlertid mellom 15 og 25. Oppgaven var tydeligvis utvidet til å gjelde ungdom i sin alminnelighet. Frem til 1873 ble nok 32 unge plassert rundt om i fylket, de fleste i periodene 1859-60 og 1862-65.

Selskapets aktivitet var i det hele sterkt skiftende. Bestyrelsen beklaget dette og uttalte bl.a. at «man ei har arbeidet med den Iver og Nidkjærhed for disse Ulykkelige som det havde været ønskeligt». «Men», heter det så, «Hovedaarsagen ligger vel væsentlig i Mangel paa Resourser til at organisere Virksomheden paa en saadan Maade... der burde berettigede til at vente eller haabe bedre Resultat...»

De økonomiske forhold var et trist kapittel. Ansøkingene til selskapet strømmet inn i økende antall, men den disponible kapital sank fra det ene året til det annet. Ja, man måtte ved en anledning ta opp lån for at budsjettet skulle balansere. Den eneste faste inntekten de hadde, var rentene av 500 speciedaler fra tollkasserer Løvdahls legat. Driften avhang ellers av gaver. Disse minket etter som nyhetens interesse for virksomheten tapte seg. På tross av dette klarte foreningen å opprettholde virksomheten i ca. 25 år.

I 1859 gikk Redningsselskabet sågar i gang med et nytt tiltak - en aftenskole for fattige, forsømte og vanskelige gutter. Skolen fikk dele lokaler med allmueskolens etternølerklasse, den velkjente «Skrabå». Skolen fikk meget snart 30 elever, og mange kom ikke inn. Men også aftenskolen hadde selskapet vanskelig for å holde i gang p.g.a. sviktende økonomi. (En lignende privat aftenskole, som ble startet i Sandvigen,

overlevde bare noen få måneder på grunn av manglende midler).

Da aftenskolen ble startet i 1859, var foreningens styre like entusiastisk som 9 år før. Medlemmene synes å være besatt av et helhjertet ønske om å hjelpe unge gutter som verken hjem eller samfunn tok seg av. Bestyrelsen uttalte ganske forferdet: «Her gaar mange... Drengene uden Sysselsættelse, og det er med Gru vi maae befrygte, at ordentlig Sysselsættelse først vil gives dem paa Arbeidsanstalten eller i Straffeanstalten. Her er ingen Overdrivelse. Vi kunne si-ge til Enhver: Gaa ud og hør og see!»

Resultatet av arbeidet var nok ofte deprimerende. Over halvparten av de unge som ble sendt ut av byen, fortsatte sitt «lastefulle» liv - på tross av at de var blitt brakt ut av det «fordervelige» bymiljøet. Det er likevel grunn til å anta at Redningsselskapet bidrog til økt ro og orden i byen. Og det var også mange gledelige eksempler på ungdom som skikket seg vel blant de over 170 personene Redningsselskapet ytet hjelp. (I tillegg til de 170 kom aftenskolens elever).

Alexander Kielland tegner i «Else» et negativt bilde av private veldedighetsforetak i den lille vestlandske kystbyen. Det kan derfor ha interesse å se litt nærmere på forholdet mellom diktning og virkelighet hos Alexander Kielland, nettopp med tanke på dette foreningslivet.

I «Else» presenteres vi for «Foreningen for falne kvinner av St. Petri menighet». Foreningen spiller en viktig rolle. Å gjøre bruk av en innstiftet gruppe er utvilsomt praktisk for dikteren i rent romantisk henseende. De personer som han vil rette sine angrep og sin satire mot, vil - som medlemmer av gruppen - opptre samtidig. Dette aksepterer leseren, og dikteren kan bare skyte løs. Kielland er ikke nådig mot foreningsmedlemmene i fortellingen. Ironi, satire og en virkningsfull bruk av kontraster, blottstiller de ansvarsløse, egenmektige, egoistiske og snobbete besteborgerne: Kjønnssvinet konsul With, de snobbete so-

sietetsdamene, og den religiøse hyklerin, pastor Martens.

Alexander Kielland har utvilsomt hentet ideer til Foreningen for falne kvinner fra de foreninger i Stavanger som drev sin virksomhet i hans egen tid. Foreningens formål faller for eksempel innenfor Redningsselskabet. Det var bl.a. ungdommer som Else og Svend dette selskap tok seg av.

Dikteren lar sin forening arbeide bare i en del av byen. St. Petri asyl kan ha vært forbildet. At en forening konsentrerte seg om et av kjønnene var ikke uvanlig. Men her stopper likheten med virkeligheten slik den kjennes gjennom foreningslivet i Stavanger. Hos Kielland består foreningens styre av late og snobbete sosietetsdamer, en ditto prest og en umoralsk embetsmann. Redningsselskabet, og de andre foreningene, hadde bare iherdige og selvkritiske menn i styrene.

Kielland lar interessen for falne kvinner være så laber at foreningen ikke kommer i gang med arbeidet. Protokollen var ubeskrevet, men «den var alltid en smukk gjensstand, og alle fremmede spurte jo hva det var». Redningsselskabet drev sitt arbeid i en årrekke og dets protokoll er innholdsrik.

Et annet punkt hører med i denne sammenheng: Falne kvinner med barn ble henviset til «Foreningen for trengende Barselskvinner». Her går skildringen ut i karikaturen. Og det ikke minst fordi vi nå vet at det i Stavanger virkelig fantes en forening for fattige barselskvinner i 1870-årene, en forening som - om enn med små midler - sikkert arbeidet alvorlig for sin sak.

En kan kanskje si at Alexander Kielland omstøpte de historiske kjensgjerningene etter sine dikteriske behov. Da må en også ha lov å si at til tross for tydelige og glimrende tidsbilder Kielland i mange av sine bøker tegner av personer, næringsveier, foretningssliv, skolevesen og kirkelig og religiøst liv, synes Kielland, slik det trer fram for oss i «Else», overhodet ikke å yte de mange alvorlig arbeidende foreninger i Stavanger noen rettferdighet.

Våre kunder har én ting felles.
De er kunder hos oss. Ellers er alle helt ulike.

Handelsbanken
nærmere deg

Stavanger Sentrum: Verksgaten 24, 4004 Stavanger
Tlf: 92 22 33 44, www.handelsbanken.no/stavanger_sentrum

MEDIEHUSET
Stavanger Aftenblad

Medlemmer Byhistorisk Forening

AGER-HANSSEN BJØRG
ANDERSEN EIVIND
ANDREASSEN ELI
ANKERHEIM BRYNJULF OG MARIT N.
ASKE MAGNOR
AUSTAD LIV BLIX
BACHE BJØRN
B. ANDERSEN ELLEN H. OG SVEINUNG
BARSTAD ALBERT
BASTIANSEN HARD OLAV
BARSTAD BERIT
BENDIKSEN ELLEN M. OG SVEINUNG
BERG ANNE M. FLATHEIM OG NILS P.
BERG INGEBORG OG OLAV
BERG MARIANNE G. OG JAN FREDRIK
BERGESEN BITTEN
BERGESEN HELGE OLE
BERK KIRSTEN MINDESTRØMMEN
BETHUELSEN SIGVE
BJELLAND KNUT
BJELLAND SIGRUN
BJERGA JOHN SIGMUND
BJORDAL ELISABETH
BJØRKELUND BJØRG OG HENRY
BJØRNTVEDT HELENE
BOHNE FREDRIK
BORGENVIK NORUNN
BRANDAL ABIGAEL OG WILLIAM
BREKKE KIRSTEN OG TRYGVE
BRINGSJORD FINN
BRU PER REIDAR
BRUSET TONE OG OLAV
BUCKLE INGEBORG
BULL-NJAA ANNE-MARIE
BYARKIVET STAVANGER
BYBERG LIV SLETTEMOEN
BÆRHEIM MORTEN OG BENTE
BØRRESEN THORA
CHRISTENSEN ARNE WYLLER
CHRISTIANSEN HANS CHRISTIAN
CHRISTIANSEN JAN
CHRISTIANSEN MARTHIN GUNNAR
DAGSLAND DAGRUN OG INGVAR

DALVA MATHILDE J
DAMBO ERIK
DIRDAL BJØRN
EIA SVEIN
EIDE JOHAN
EIK EGIL
EIK ØYVIND
EIKEBERG HÅKON
EIKEN NINA
EIKILL EDVARD
ELDØEN BORGHILD
ELLEFSEN PÅL MEIER
EMILSEN SIGNE
ENDRESEN BERNT EMIL
ENDRESEN HARALD
ENDRESEN HELGE J
ENDRESEN KJELL
ERDAL AUDUN
ERIKSEN LEIF
ERLAND MAGNE
ESPEDAL ANNE L. OG HARALD
ESPEDAL ASLAUG OG INGVALD
FERDINANDSEN JAN
FISKÅ HILDEGUNN
FJELD CAROLYN
FJERMESTAD BJARNE
FJERMESTAD LIV
FLOKENES KÅRE
FOLDNES ANNE BERIT
F. KVERNELAND INGEBJØRG OG ÅDNE
FOLKESTAD RANDI
FORGAARD PER S.
FOSSAN TRYGVE
FRAFJORD ERLEND
FRAFJORD REIDAR
FRANTZEN BERIT
FRØVIK NILS IDSØ
FUGLESTEN AINA IRENE OG DAGFINN
FØRLAND JOSTEIN
FØRSUND GØRIL OG KJELL-EGIL
GJEIN ERLING A
GJERDE JAN
GJERDE KRISTIN ØYE OG THOR

GJERSTAD KARL OLAV
GRAM ÅSHILD OG PER
GRIMNES ELSA OG PER TH
GRØDEM KARI
GRØNNING KAREN NOREM
GRØSVIK INGVILD OG KJELL
GUDBRANDSEN HROAR
GULLIKSEN KARSTEN
HAGEMANN FREDRIK
HAGUM BODIL
HAMRE ESPEN
HAMRE SIGURD D.
HANA CARL HELGE
HANDELAND JANNE OG TERJE
HANSEN BJØRG MOSSIGE
HANSSEN PER OLAV
HAUGE HARALD
HAUGEN HELGE
HAVER RAGNAR
HAVIK PER
HELGEVOLD GRETE
HELGEVOLD ÅSHILD
HELGØ RUNE
HELLAND LEIF H.
HELLIESEN KNUD
HERLAND INGRID
HERVIK INGRID
HESS LEIF B.
HETLAND GEIR
HIDLE GUNN OG ARNE
HOGSTAD JORUNN
HOLE JOAR
HOLM PER
HOLTE TERJE MORTVEDT
HOUELAND GUNNAR OG BERIT G.
HOUELAND TONE OG ERLING
HOUELAND TOR RICHARD
HOVDA VIGDIS
HOVDEN TOR
HULT ROLF
HUSEBØ ARNE KENNETH
HUSTOFT KAY
HØIGÅRD ANNE
HÅGENSEN HELGE
HÅLAND TERJE MARTON
HAALAND ARVID
HAALAND BRITH OG CHRISTOFFER
HAARR SARA MARIE

IDSØE BERTHA OG ALBERT
ILLSTAD OLAV
JACOBSEN ANNE-GRETHE OG TRYGVGE
JENSEN TORE
JOAKIMSEN ARNE Ø
JOHANNESSEN KIRSTEN
JOHANNESSEN SVERRE G
JOHANNESSEN BERNHARD
JOHANNESSEN BJØRN
JOHANNESSEN ELSE MARIE
JOHANNESSEN KÅRE EINAR
JOHNSEN GRETHE
Johnsen Bodil Wold
JOHNSEN JOHN GUNNAR
JOHNSEN SVEIN A.
JØLBO OVE OTTERBECH
JORDAL Hannah
JÅSUND ELSIE IOLANDA OG WILHELM
KALLELID OLE
KALVIG STEIN
KARLSEN BJØRG
KARLSTRØM JOHN
KIELLAND ERLING K SØMME
KLOVNING MÅLFRID OG IVAR
KNIVSBERG JOHAN
KNUDSEN JAN SAXEIDE
KNUTSEN HELGE
KNUTSEN KONRAD B
KOLNES GRO OG KRISTIAN
KRISTENSEN ROLF
KRISTENSEN ØYVIND
KRISTIANSEN TOR K.
KRISTOFFERSEN PER HELGE
KROGH HILDE
KVERNEVIK SKOLE MARGIT STORÅS
LARSEN ALF INGOLF
LARSEN BERIT LEA OG RUNE
LARSEN METTE FJERM. OG THORE
LASSA SKOLE KNUH YTRE-ARNE
LEVERSEN AXEL H
LEXOW KARIN
LIPPE HANS VON DER
LUND GEIR
LYSE GEIR J.
LODÉN BERTRAM
LÆRDAL KIRSTI M
LØHRE BJARNE
LØHRE MONICA S. OG KJELL PETTER

LØVEREIDE RIGMOR M- OG TERJE
MARNBURG SIGVARD
MEDHUS ASGEIR
MEIDELL JAN ERIK
MELAND TRUDE
MELBERG ELDBJØRG VAAGE OG OLE
MELBERG JORUNN OG TOLLAK
MELING HANS-KRISTIAN
MELKERAEN TERJE
MITSEM PÅL
MIDDELTHON TRYGVE
MOE BJØRG TYSDAL OG EIRIK
MOEN KIRSTEN SUNDT OG TØNNES R.
MONG CONRAD OG REIDUN
MONSTAD HELGE
MOSSIGE KÅRE
MOSSIGE SVEIN
MUNTHE MARIANNE LARSEN
MÆLAND PER MARTHON
MØKSTER KARIN
NERHEIM GUNNAR
NESSLER ERNST GEORG
NESSLER WILHELM ZETLITZ
NESVIK GEIR OVE
NILSEN MAGNE ARNE
NILSEN ODD STEINAR
NILSSEN-LOVE LISBETH OG TERRY
NILSSON EDLE PAULINE OG KJELL LEIF
NOER KARIN
NYBØ HELGA BRU OG GUNNAR
NÆSS ANDERS HILDENG
NÆSS HANS CHRISTIAN
NÆSS HANS EYVIND
NØDLAND LARS
OFTEDAL JAN
OLAUSSEN ASTRID BAKKE
OLSEN ELSE
OMDAL GERD
OMDAL SVEN EGIL
ORMØY BERNHARD
OSJORD TERESE
PEDERSEN HALVOR
PEDERSEN JR HALVOR
PEDERSEN HARALD SIG.
PEDERSEN JAN OLAV
PEDERSEN JENNY MARIE
PETTERSEN GUNVOR
PETTERSEN EGIL ANSGAR

RAMSLAND PER
RANGNES ODDRUN S. OG KJELL
RASMUSSEN MARIT
RASMUSSEN AASA
RAVN UNNI TOU
REME ODD KRISTIAN
REVHEIM ØYSTEIN
RIISE HANS EIVIND
ROALDSØ FRODE
ROALKVAM GUNNAR
ROAN ESTHER E
ROPEID TOR JAN
RUD AKSEL
RØD BERIT OG JON
RØDSTØL OVE
SAGAARD BJØRG
SALOMONSEN BRITT M. H. OG IVAR
SAMUELSEN BJØRN
SANSTØL EINAR
SCHMIDT EVA
SCHMIDT LISE SKJÆVELAND
SEJERSTED UNNI MONSEN
SEKSE TOR
SELDAL AAGE
SIMONSEN ASLAUG OG ROLF
SIVERTSEN HALVOR
SJØBU LIV
SKADBERG GUNNAR A
SKAVLAND PAUL
SKIBELI KARI
SKJERPE HOGNE
SKJONG-NILSEN MONA
SKJÆVELAND EINAR
SKOGEN LINDA BOGEN OG RUNE
SKAAR ODD MAGNAR
SLETHEI SIRI
SLETTEN MARION
SOLAND JOSTEIN
SOLEM ARVID
STANGELAND ANNA LOTTE
STANGELAND HARVIG
STANGELAND RUNE OG TONE HANSEN
STANGELAND TURID OG EYVINN
STAVANGER BISKOP
STAVANGER KATEDRALSKOLE
ØYSTEIN FRAFJORD
STAVANGER MUSEUM
STEEN PER ØYVIND

STEENSLAND INGE
STENSLAND JANNE
STEFFENSEN HEDDY TANGEN OG GISLE
STEPHANSEN ELISABET OG HENNING
STUEFLATEN SVEIN ROAR
SUNDBY LIV FRØYDIS
SUNDE KJELL
SUNDLI ELISABETH
SUNNANÅ SIGMUND
SUSORT HOLGER
SVANTESON FRANK GUNNAR
SVANTESON SOLVEIG OG THOMAS
SVELA EDVIN
SVENDSEN ELISABETH
SÆDBERG ROLV
SØNDENÅ BJØRN
SØRENSEN ELISABETH B.
SØRENSEN INGE MARIE
SØRÅS HELGE
SØRAAS BJØRN
TAN BRITH
TESDAL ELSE MARIE
THORBJØRNSEN PER A
THORSEN JOHANNES
THORSEN MARIT
TITLESTAD TORGRIM
TJØNNELAND KÅRE A.
TJØSTHEIM ELIN
TOLLEFSEN TONE
TORGRIMSEN BERIT
TORKELSEN PER INGE
TORKILDSEN HELENE M
TORPE SIGGEIR
TORSTRUP ODD RUNE
TOU SIV SÆBBØ
TUNGLAND LIV OG TOR
TVEDT ÅGE NIC.
TVETENE HENNING
TØNNESEN HARALD
UELAND ERLING

UHLVING ANNE HYLLAND OG SVERRE
ULLENÆS KJELL
UNDEM TORBJØRG
URDAL GRETE
URSIN-SMITH KIRSTEN OG KJELL
VAREBERG ELI OG TERJE
ØVERNES VADLA ANNE-LISE
VATNE HELGE
VESTBØ JORUNN STRAND
VIK INGER-SIGRUN SLAGSTAD
VIHOVDE KARL
VÅLAND SKOLE
WALVIK KÅRE R.
WATHNE EGIL
WATHNE KURT JAN
WATHNE NINA
WAULA JØRG ERIK
WEEN MARIT MØRCH OG HALLVARD
WEEN ÅSE
WELTZIEN KARINA
WERNER SIGRID C.
WERSLAND BJARNE
WIDDING MIRA ANNA DOROTHEA
WIGEN HELGA M.
WIGESTRAND ØYVIND
WIIG MARIT
WOHL HANNE
WÆHLER JANE NESS OG TORSTEIN
ØDEGÅRD INGER TONE
ØGREID ODD
ØSTERHAUG REIDAR SCOTT
ØSTREM TERJE MAGNE
ØVERLAND SIGRUN
ØVREGAARD HENRIK
ØXNEVAD ANNE
ØXNEVAD CHRISTIAN N.
AAREK LILLIAN OG HANS EIRIK
AASE GUNNAR
AASLAND JOHN A.

Amfi Madla

Kontakt oss på 51 89 70 00

- Hos oss får du salgsgaranti.

Hilsen EiendomsMegler 1

EiendomsMegler **1**

Adresser

For å lette arbeidet med medlemskartoteket oppfordres alle som skifter adresse til å gi beskjed til foreningen.

Det samme gjelder hvis noen får ny mail adresse.

Beskjed bes gitt til:

*Harald Sig. Pedersen,
Grytningskroken 4, 4041 Hafsrøfford,
tel.: 51 55 61 99, pede7@online.no*

Program for Byhistorisk forening 2009

www.bychistoriskforening.org

Onsdag 18. februar kl. 19.00

Årsmøte på AMS (kun for medlemmer)

Etter den formelle årsmøtedelen vil Johs. Ringås kåsere om
Jens Zetlitz og syng hans sanger.

Onsdag 25. mars

Foredrag av Thomas Chr. Wyller med tittel:

«Motstandskampen på Grini»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 29. april

Foredrag av Geir Atle Ersland med tittel:

«Kampen om å vera eldst – byalder som status- og identitetsmarkør»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 27. mai

Byseilas med Flemming Krøger som guide

«Helleristingene på Åmøy»

Avreise Vågen i Stavanger. Kl. 19.00

Onsdag 26. august

Byvandring med Eirik Stople/Bodil Wold Johnsen som guide

«Lagård gravlund»

Sted: Lagård gravlund ved kapellet. Kl. 19.00

Onsdag 23. september

Foredrag av Sven Egil Omdal med tittel:

**«Solveig Bergslien –
stavangerkvinnen som lurte Gestapo»**

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

Onsdag 28. oktober

Foredrag av Ove Magnus Bore med tittel:

«Låvebygningen på Holme-Egenes. Historie, restaurering og fremtidig bruk»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

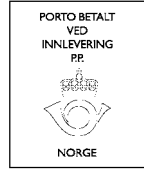
Onsdag 25. november

Foredrag av Gunnar M. Roalkvam med tittel:

«Stavanger i 1960-årene – stagnasjon eller framgang?»

Sted: Arkeologisk Museum. Kl. 19.00

B

Returadresse: Byhistorisk Forening, Postboks 351, 4001 Stavanger

---

Styret i Byhistorisk Forening 2009

Hans Eyvind Næss

Eiganesvn. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 52 91 34
mail: hans.nass@arkivverket.no

Harald Sig. Pedersen

Grytingskroken 4, 4041 Hafrsfjord
Tlf. p. 51 55 64 99, mail: pede7@online.no

Elsa Grimnes

Torfæusgt. 56, 4009 Stavanger
Tlf. p 51 52 02 29, mail: elsa@saft.no

Petter Løhre

Blomsterveien 1, 4022 Stavanger
Tlf. p 97 00 31 27
mail: Petter.lohre@lyse.net

Finn Bringsjord

Steingata 106 D, 4023 Stavanger
Tlf p. 90 95 07 85
mail: finn.bringsjord@lyse.net

Karin Noer

Eckmannsbakken 2, 4005 Stavanger
Tlf. p. 51 52 54 56
mail: go-jon@online.no

Bodil Wold Johnsen

Leiv Eriksonsgt. 52, 4009 Stavanger
Tlf. p. 51 53 15 82
mail: bjohnsen@stavanger.kommune.no

Eldbjørg Vaage Melberg

Pb 600, 4003 Stavanger
Tlf. p. 95 70 03 20
mail: Eldbjorg.vaage@npd.no

Kirsti Lærdal

Duberg 8, 4034 Stavanger
Tlf. p. 93 44 02 04
mail: kirsti.m.lardal@uis.no

Hva har stått i Stavangeren?

Redaksjonen har utarbeidet en forfatter – og emneoversikt fra starten i 1991.

Denne oversikten kan du finne på websidene våre:

www.byhistoriskforening.org